AMAN OVÇU, VURMA MƏNI...

İlyas Əfəndiyevin «Mahnı dağlarda qaldı»
pyesinin motivləri əsasında yazılmışdır.

BİRİNCİ HİSSƏ

I

Şərqə karvan çəkən buludlar altından Topxana meşəsi görünürdü və bu dəm bu meşə sakitliyində elə bil ki, əsrlərdən keçib gələn bir mahnının sədaları eşidilirdi:

Deyirlər Qarabağ bir cənnət imiş,
Bəslərmiş qoynunda mələklərini.
Məndə qüdrət hanı qələm çalmağa,
Tərif eləməyə ancaq birini.

Və elə bil ki, bu dəm sədası meşəyə yayılmış bu mahnını kimsə bir nəfər oxumurdu, elə bil ki, bu mahnı Topxana meşəsinin mahnısı idi; elə bil ki, bu qollu-budaqlı ağaclar, bu kol-kos, bu sıldırım qayalar həmin mahnının sədalarını gözləyirdi, həmin mahnının dediklərini bəyənirdi, təsdiq edirdi.

Bu mahnının sədaları bu cavan qırqovulu da sehrləmişdi və quş böyürtkən kolunun yanında dayanıb, heç nədən çəkinmədən, elə bil ki, yazın bu çağında, günün bu günorta vaxtında təbiətdən pis bir şey gözləmədən, həmin mahnıya qulaq asırdı.

Nicatın altındakı səmənd ürgə də bu dəm səssiz-səmirsiz yerində dayanıb başını yuxarı qaldırmışdı və elə bil ki, karvan-karvan şərqə axıb gedən ağ buludlara baxırdı.

Bu ağ bulud karvanlarında, bu qoca palıdda, bütün Topxana meşəsində bu dəm bir əbədilik var idi.

Nicat birdən-birə böyürtkən kolunun yanındakı qırqovulu gördü və o saat da cavan oğlanın ovçu təbiəti oyandı, üzənginin üstündə ayağa qalxıb, əlini yuxarı uzatdı, palıddan bir qoza qırıb qırqovula tərəf atdı və atmağıyla da atın yalındakı tüfəngi götürüb sinəsinə sıxmağı bir oldu.

Qırqovul ürküb göyə qalxdı.

Nicat döşünə sıxdığı tüfəngi qırqovulun tuşuyla fırladı və bu zaman qəfil bir güllə səsi Topxana meşəsinin sakitliyini tamam darmadağın elədi və bir göz qırpımında qırqovulun qanadları yanına düşdü, quş bir daş parçası olub yerə dəydi.

Nicat əvvəlcə tüfəngə baxdı və elə bil təəccüb etdi ki, bu tüfəng öz-özünə necə açıldı, sonra qaya başında dayanmış atlını gördü və hirs onu boğdu.

Səmənd ürgə sahibinə sataşıb ovunu ovlayan atlıya tərəf götürüldü və sıldırım qayaları qalxan səmənd ürgənin ayaqlarının altından qopan çınqıllar aşağıya – əyri-üyrü yarğan boyu qıvrıla-qıvrıla axıb gedən və gün altında gümüş kimi parıldayan Daşaltı çayına töküldü.

Solaxay Həsənalı atın yüyənini dartdı və sıldırım qayanın başında dayanmış kəhər at şahə qalxdı; Solaxay Həsənalı yüyəni sağ əli ilə tutmuşdu, sol əlində tüfəng var idi.

Səmənd ürgə altdakı qayadan yuxarı çıxdı və Nicat yalnız indi atasını tanıdı, oğlanın tar simi kimi tarım çəkilmiş əsəbləri elə bil birdən-birə süstəldi:

– Mən də deyirəm kimdi belə, ovuma güllə atır?..

Solaxay Həsənalı:

– Əlin iti deyil, gözün iti olsun barı, – dedi və Nicata tərəf çapdı. – Ovçunun ki, ovunu vurdular, demək hələ ovçu deyil.

Nicat pərt oldu yaman, özünü güclə saxladı ki, artıq-əskik söz deməsin və onun bu vəziyyətini Solaxay Həsənalı da hiss etdi.

– Amma hirsdə-hikkədə, söz götürməməkdə Güzdəkli Bayandurun nəvəsisən. – Sonra kişi gülümsədi və onun sərt sifətindən bir mehribanlıq ötüb-keçdi...

– Əslində elə Solaxay Həsənalı da sizə çəkib...

Səmənd ürgə ilə kəhər at birgə addımladı.

– Get qırqovulu götür, – dedi Solaxay Həsənalı.

– Mən vurmamışam ki, mən götürüm, – dedi Nicat.

Solaxay Həsənalı Topxana meşəsinə tərəf baxdı:

– Onsuz da, Böyük bəyin süfrəsinə qırqovul lazımdı. Bir qırqovul yerinə ikisi hayıf olmasın. Çap get götür.

Nicat da çönüb Topxana meşəsinə baxdı və elə bil ki, atasının sözləri ağlına batdı.

Solaxay Həsənalı dedi:

– Düzdü, adam gərək ağzını ətə, altını ata öyrətməyə, amma Böyük bəy qırqovulsuz keçinmir.

Nicat yaxşı başa düşürdü ki, atası nə deyir, amma Solaxay Həsənalı daha dolayısıyla yox, elə birbaşa dedi:

– Sənin tayın deyil Şahnaz. Ona görə yox ki, o bəy qızıdı, bəy bacısıdı, sən ovçu oğlu ovçusan. Güzdəkli Bayandur Böyük bəyin atası Cavanşir bəydən əskik adam olmayıb. Bunu bütün Qarabağ bilir. Güzdəkli Bayandurun iyidliyi dastanlarda söylənilir. Ona görə də yox ki, bəylə bostan əkənin tağı çiynində bitər. Sən tağı çiynində bitənlərdən deyilsən. Ona görə ki, Solaxay Həsənalının gəlini də gərək mərd olsun, ər gəlin olsun, gecə-gündüz at belində dağları, düzləri gəzməyin qədrini bilsin, qiymətini versin...

– Sən onu tanımırsan... – dedi Nicat.

Və bu zaman aşağılardan güllə səsi gəldi, hay-küy qopdu.

Səmənd ürgə ilə kəhər at atışma gələn tərəfə birgə çapdı.

Bir azdan atışma kəsdi, hay-küy yavaşıyıb yox oldu. Topxana meşəsinə, sıldırım qayalara yenə bir sakitlik çökdü və bu sakitliyi yalnız səmənd ürgə ilə kəhər atın ayaq səsi pozurdu.

Solaxay Həsənalı atın yüyənini çəkdi və kəhər at yenə də şahə qalxdı.

Səmənd ürgə də dayandı.

Ağacların arasından bir eşşək çıxıb yavaş-yavaş addımlaya-addımlaya onlara tərəf gəlirdi.

Eşşəyin üstündə adam var idi, amma bu adam eşşəyin belində tərsinə oturmuşdu, dalı qabağa idi və onun əl-ayağını kəndirlə bağlamışdılar, başına da qatıq tökmüşdülər.

Solaxay Həsənalı:

– Bahadırın işidi, – dedi.

Nicat:

– Pristav Mirzə bəydi... – deyə eşşəkdə gələn adamı tanıdı.

Solaxay Həsənalı gülümsədi və yenə də onun sifətindən bir mehribanlıq ötüb-keçdi.

– Bu iki daşın arasında qatığı hardan tapıblar belə? – Solaxay Həsənalı oğluna baxdı.

Nicat:

– Bahadır özüylə götürüb yəqin. Mirzə bəy döşünə döyürdü ki, Bahadırın axırına çatacağam Topxana meşəsində.

Eşşək eləcə ağır-ağır gəlib onların yanından ötdü. Solaxay Həsənalı eşşəyə tərəf işarə eləyib:

– Bunların belə günləri də olur... – dedi.

Eşşək ötəndən sonra üz-gözündən qatıq süzülən Mirzə bəy atlıları gördü və görməyiylə də o boyda kişinin zır-zır ağlamağı bir oldu:

– Qırdı tökdü hamımızı... – dedi. – Qaçaq Bahadır qırdı tökdü bizi... Nikolay padşahın ölən günləridi... Gəl, a ovçu, a Solaxay Həsənalı, gəl aç düşür məni, belə girməyim Şuşaya, mən də bir kişinin oğluyam, a Solaxay...

Solaxay Həsənalı daha eşşəyə tərəf baxmadı, yanında dayanmış Nicata dedi:

– Yeri get aç onu. Biz gördük, bəsdi... – Sonra kəhər atın səmtini çöndərdi və at çapa-çapa Topxana meşəsində gözdən itdi.

Karvan-karvan buludlar isə elə hey şərqə tərəf axıb gedirdi.

Cıdır düzündə gül gülü çağırırdı, bülbül bülbülü.

Qızlar Məlikşahnəzər kahasının üstündəki çəmənlikdə xalça sərmişdilər.

Şahnaz arxası üstə xalçanın üstündə uzanıb, başını mütəkkəyə qoymuşdu, əllərini başının altında çarpazlamışdı, göyə baxırdı.

Göy tərtəmiz, buludsuz idi.

Gülgəz döşəkcənin üstündə oturub dizlərini qucaqlamışdı və bu saat bütün hiss-həyəcanıyla, bütün varlığıyla Cıdır düzünün gül-çiçəyi ilə, dörd bir yanın təmizliyi, paklığı, saflığı ilə nəfəs alan Şahnazdan fərqli olaraq bu qız deyinməkdən yorulub-usanmırdı:

– Yaman pis arvaddı Fəxrəndə xanımın gətirdiyi o çörəkçi arvad. Gözəldi adı, yalançının başına dəyirman daşı! Mən ölüm, bir gözələ bax da, iti bağlasan qalmaz onnan bir yerdə. – Gülgəz özü öz söylədiklərindən cuşa gəldi, Gözəl arvadı yamsılamağa başladı: «Nədi, balam, Böyük bəyin bu boyda bağ-bağçası azlıq eləyir sizə, gedib Cıdır düzündə xalça açırsız?..».

Bir halda ki, Cıdır düzündə bu qədər gül-çiçək vardı, bir halda ki, o beləcə tərtəmiz idi, göz işlədikcə geniş idi, qurtarmaz idi, dünyanın işləri Şahnaz xanmın vecinə deyildi; qayğısız-qayğısız və gözlərini də gömgöy göydən çəkməyib soruşdu:

– Yoxsa bir şey duyub, ay qız?

– Nə bilim? – dedi Gülgəz. – Nə bilim, xanım? Pişik kimi şeydi, yerin yeddinci qatından iy çəkir... – Sonra Gülgəz də başını qaldırıb göyə baxdı. Gülgəz də gördü ki, göy necə tərtəmizdi, göz işlədikcə necə qurtarmazdı, Gülgəzin də ürəyinin sarı simi dilə gəldi. – Vallah, xanım, mənim də bəxtim bir gün açılacaq. Uşaqlıqda o qədər eşşəyə minmişəm ki...

Şahnaz xanım şaqqanaq çəkib güldü və bu saat onun bu gülüşü də bu Cıdır düzünün, bu tərtəmiz göyün bir hissəsiydi.

Gülgəz dedi:

– Axı, deyirlər qız uşağı eşşəyə minəndə bəxti açılır. Mütləq açılacaq! Görərsən, xanım! Ölmüşdü Xankişi, mənə nə olub bəyəm? – Gülgəz qoynundan kiçik bir güzgü çıxarıb üz-gözünə sığal verdi. – Göz məndə, qaş məndə... Boy məndə – Gülgəz ayağa qalxdı – Intəhası rəngim bir az qaradı... O da keçər. Qoca nənəm deyirdi ki, qara kişmişi cibə tökərlər, ağ ayranı itə...

Və Gülgəz kiçik aynanı qoynunda gizlədə-gizlədə, Şahnaz uzanmış xalçanın başına fırlana-fırlana, oxuya-oxuya sındırmağa başladı:

Adım Qara qız,
Özüm qara qız.
Eşitmərəm söz...

Gülgəz oxuyub süzdükcə Şahnaz xanım şaqqanaq çəkdi.

Və bu zaman səmənd ürgə Məlikşahnəzər kahasının ağzından burulub yuxarı çapdı.

Gülgəz qaya başına qaçdı, yoxuşu çapan atlını gördü, qışqıra-qışqıra:

– Gəldi, xanım! – dedi. – Gəldi çıxdı ovçu!..

Şahnaz xanım o saat göylərdən yerə endi, cəld ayağa qalxıb üst-başını düzəltdi və qaça-qaça qaya başına gəldi.

Nicat qızların yanında cilovu çəkəndə səmənd ürgə qabaq ayaqlarını qoşa qaldırdı, fınxırıb boynunu dartdı və bu dəm elə bil ki, Nicat Böyük bəyin ovçusu deyildi, birdən-birə nağıllardan peyda olub Cıdır düzünə gəlmişdi.

Şahnaz xanım:

– Nə olmuşdu, ovçu Pirim, niyə gecikdin? – dedi.

Gülgəz:

– Mən yazıq səhərdən otuz dəfə bura yüyürüb, kahaya boylanmışam, – dedi.

Nicat atdan sıçrayıb:

– Quş tapa bilmirdim, – dedi. – Səhər Topxana meşəsində elə duman idı ki, bir addım qabağı görmək olmurdu.

Şahnaz oğlanın qolundan tutdu:

– Çıxıb gələydin...

Nicat Gülgəzə baxdı və elə bil ki, başqa adamın yanında, Şahnazın onun qolundan tutması oğlanı bir balaca karıxdırdı.

Gülgəz dedi:

– Necə gələydi?.. Ay xanım, özün bilirsən ki, Böyük bəy qırqovulsuz plov yemir.

Nicat Şahnaz xanıma baxıb gülümsədi:

– Deyəsən, axı, bəyin bacısı da qırqovulu az xoşlamır...

Şahnaz xanım da bu hündürboylu, enlikürəkli, şumal oğlana baxdı, belindəki patrondaşa baxdı və cavan xanımın gözlərində bir qürur duydu. Şahnaz xanım dedi:

– Mən qırqovulu ona görə xoşlayıram ki, gözəldir... Gün işığında hər tükü bir rəngə çalır. Gözləri yaqut kimi alışıb-yanır.

Nicat zarafat elədi:

– Plovda qırqovul tüksüz, başı da kəsilmiş olur.

Hər zarafatda bir həqiqət var, deyiblər. Şahnaz xanımın gözlərindən ani bir pərtlik, bir kin gəlib keçdi:

– Sancırsan yenə, ovçu, – dedi və əlini oğlanın qolundan çəkdi.

Bu sözləri, əllərini başının altında çarpazlayıb uzun-uzadı göyə baxan o qız demədi, bu sözləri Böyük bəyin bacısı Şahnaz xanım dedi.

Gülgəz birdən-birə bilmədi ki, nə eləsin, gah saçına sığal vurdu, kah əynini-ətəyini hamarladı.

Nicat ucundan tutub ucuzluğuna getmədi, səmənd ürgənin o biri tərəfinə keçib, atın yalına bağladığı böyürtkənli uzun sünbülü götürdü – böyürtkənlər bir-bir muncuq kimi səliqə ilə sünbülün samanına keçirilmişdi – və oğlan böyürtkən düzülmüş sünbülü Şahnaza uzatdı:

– Bu sizin, – dedi. – Sənlə Gülgəzin.

Şahnaz xanım bircə anın içində yenə dəyişdi:

– Sənin kimi ceyranı gözündən vuran bir oğlanın, bax, beləcə səliqəsini görəndə az qalır ürəyim dağa dönsün, istəyirəm səni... – Şahnaz xanım sözünü demədi, qulluqçu qıza baxdı. – Gülgəz, aşpaz sənə basdırma üçün kəklikotu tapşırmadı?

Gülgəz:

– Hə, yadıma düşdü, xanım, – dedi. – Mən qaçdım kəklikotu yığmağa...

Adım Qaraqız,
Özüm qara qız,
Eşitmərəm söz...

Gülgəz oxuya-oxuya kəklikotu yığmağa qaçdı.

II

Nicat səmənd ürgənin cilovunu buraxdı və at elə bil ki, çoxdan belə bir əmin-amanlığın həsrətindəymiş kimi, başını aşağı salıb yavaş-yavaş otlamağa başladı.

Şahnaz xanımla Nicat çəmənlikdə salınmış xalçaya tərəf gəldilər və qız gələ-gələ də soruşdu:

– Bir de görüm beş gün idi hara yox olmuşdun?

Nicat:

– Bakıya getmişdim... – dedi.

– Xeyir ola?

– Bir dostum var orda, onun yanına getmişdim.

– Nəçidi?

– Mədəndə işləyir.

– Axır vaxtlar yaman tez-tez gedirsən Bakıya, – dedi Şahnaz xanım və sövq-təbii bir narahatlıqla oğlana baxdı.

Nicat söhbəti dəyişdi:

– Sənin üçün darıxmışdım yaman.

– Doğrudan? – Şahnaz xanım sidq-ürəkdən sevindi. – Darıxmışdın mənimçün? Heç bilirsən mən nə fikirləşmişəm? Dünən bir roman oxuyurdum, firəng dilindədi, Böyük Parisdən gətirtdirib. Oğlan gecə xəlvətcə qızgilin bağına girir. Bağbanın nərdivanını pəncərənin qabağına qoyub qalxır sevgilisinin otağına...

Nicat maraqla:

– Sonra? – soruşdu.

– Nə sonra? Sonra da balqabaq!

Nicat güldü:

– Bunu niyə danışırsan ki?

– Ona görə danışıram ki, ovçu Pirim, əyər bir qızla bir oğlan bir-birilərini istəyirlərsə, gərək heç nədən qorxmasınlar. Gərək çəkinməsinlər heç nədən! Nicat... – Şahnaz xanım bir az tərəddüd etdi, sonra dedi: – Nicat, qoşulub qaçaq!

Nicat elə bil ki, bütün bu sözləri ciddi qəbul eləmirdi, elə bil ki, bütün bu sözlər gəldi-gedəri bir şıltaqlıqdı.

– Hara?

Şahnaz böyürtkənləri bir-bir sünbüldən çıxardıb yeyə-yeyə:

– Hara istədik, – dedi. – Arazın o tayına. Təbrizdə mənim əmizadələrim var.

– Bəs onlar deməzlər ki, niyə qoşulub qaçmısan?

Şahnaz bu dəfə doğrudan zarafata saldı:

– Deyərəm bir ovçunun dərdindən dəli-divanəydim. Yaşaya bilmirdim onsuz. Lap deyərəm, bu məni yox, mən bunu götürüb qaçmışam. Deyərəm Həsənalı bəyin oğludu.

– Bəyəm mənim atam bəydi?

– Onlara heylə deyərik. Gəlib yoxlamayacaqlar ki, görsünlər bəydi, ya ovçudu?

Nicat xalçanın yanında ayaq saxladı və onun beləcə hirslənəcəyini heç Şahnaz da gözləməzdi.

– Yüz sənin kimi qız olsa, mən yenə əslimi danmaram. Mənim atam Solaxay Həsənalı bütün Qarabağda məşhur kişidi! Ovçu olsa da, sənin bəylərindən əskik adam deyil!

Səmənd ürgə uzaqda başını qaldırdı, elə bil ki, sahibinin səsini dəyişməyindən başa düşdü ki, getmək vaxtıdı.

Nicat iri addımlarla səmənd ürgəyə tərəf addımladı. Şahnaz yüyürüb oğlanın qolundan yapışdı:

– Dayan!

– Burax!

– Mən ölüm, dayan!

Nicat ayaq saxladı və qızın üzünə baxmadan:

– Mən sənə yalvarmamışam, – dedi.

Şahnaz qızğınlıqla:

– Bilirəm! – dedi. – Mən özüm səni istəmişəm! Mən özüm sənə vurulmuşam! Sənsiz mənim bir günüm olmasın!

Və bu vaxt Gülgəz yenə qaça-qaça gəlib qaya başına çıxdı, ordan əl eləyib qışqırdı:

– Ey-y-y-y! Ay xanım, yenə kəklikotu yığım?

Şahnaz:

– Hə, bir az da yığ! – qışqırdı, sonra dedi: – Əyər sən mənim üçün əziz olmasaydın, günün günorta çağı bura gələrdim?

Qızın belə bir cidd-cəhdi Nicatı hələ də yumşaltmamışdı:

– Istəyirsən gəlmə.

Şahnaz:

– Kobud! – dedi. – Qabanın biri qaba! – dedi. – Gələcəyəm! Bax, səni buna görə istəyirəm! Məğrur ovçu, zalım ovçu. – Sonra ata tərəf gedən Nicatın başına fırlana-fırlana oxumağa başladı:

Aman ovçu, vurma məni,

Mən bu dağın maralıyam.
Yaralıyam, yaralıyam,
Mən bu dağın, a balam, maralıyam.

– Məni istəyirsən?

Nicat başını tərpətdi, yəni ki, hə, istəyirəm.

Şahnaz dedi:

– Bir pud başını tərpədincə, üç misqal dilini tərpədə bilmirsən?

Nicat:

– Yox, – dedi.

Şahnaz:

– Ba-a? – dedi, sonra şaqqanaq çəkib güldü və qızın gülüşü bütün Cıdır düzünə yayıldı.

Yuxarı düzənlikdə kəklikotu yığan Gülgəz belini düzəldib aşağı baxdı, Nicatla xanımı gördü, özünü saxlaya bilməyib çığırdı:

– Xanım, daha Cıdır düzündə kəklikotu qalmadı. Indi nə yığım?

Şahnaz da aşağıdan yuxarı qışqırdı:

– Indi də reyhan yığ!

Hava birdən-birə dəyişdi. Kirs tərəfdən topa-topa buludlar gəlib göy üzünü aldı.

Nicat:

– Yağacaq, – dedi.

Şahnaz Nicata qısıldı:

– Mən bayaq zarafat eləmirdim, Nicat, – dedi. – Məni Yunis bəyə vermək istəyirlər. Fəxrəndə xanımın bacısı oğlu Yunis bəyə.

Nicat Şahnaza baxdı, bir müddət susdu, sonra soruşdu:

– Bəs sənin fikrin nədi?

– Qaçaq, Nicat, qaçaq gedək. Mən hərtərəfli fikirləşmişəm, götür-qoy eləmişəm, başqa çarə yoxdu. Yunis bəyə getməyə bilərəm. Böyük qoymaz ki, məni zorla ərə versinlər, amma çifayda? Yunis bəy olmasın, Həsən bəy olsun, Məmməd bəy olsun. Ya gərək ömrümüz boyu beləcə gizlincə görüşək, Gülgəz ətəyini kəklikotuyla doldursun hər dəfə, ya da gərək qoşulub qaçaq.

Bir müddət heç biri heç nə demədi, Cıdır düzünün sıldırım qayaları arasında addımladılar; aşağıda, yarğanın dibində Daşaltı çayı qıjıldaya-qıjıldaya, köpüklənə-köpüklənə axırdı; buludlar daha günün qabağını tamam-kamal kəsmişdi; Şuşanın məşhur yağışqabağı ilk payız yeli əsməyə başladı.

Nicat dedi:

– Qohum-qardaşdan ayrı düşəcəksən.

– Bilirəm. Qohum-əqrəba içində ən əziz adamım bircə Böyükdü. Yerimizi əvvəlcə bildirməyəcəyəm, amma fürsət düşdükcə ona məktub yazacağam. Böyük məni başa düşəcək, Nicat. Mən onu yaxşı tanıyıram.

– El-oba nə deyər?

– Nə deyir, desin! Mən sənin sevgilinəm, istədiyinəm, sən də mənim ürəyim, canım, ciyərim! Bildin? – Şahnaz gizli bir narahatlıqla oğlana baxdı. – Belə deyil? Bəlkə yanılmışam mən bu iki ildə?

Nicat bu suala özü bildiyi kimi cavab verdi:

– Bakıya gedək!

Şahnaz:

– Hə, qaçırıq?! – dedi. – Allaha çox şükür! Yuxum çin oldu, Nicat. Gecə yuxuda görmüşdüm ki, hər tərəfi su basıb, dünya su içindədi! Bildim ki, su aydınlıqdı! Amma Bakıya niyə? Bakının istisinə, toz-torpağına mən dözə bilmərəm. Düzdü, qonaqlarımız çoxdu Bakıda, Hacı Zeynalabdinin oğlu da Böyüyün dostudu, amma Bakıya yox, uzaqlara gedək... Irana gedək. Mən firəngcə də bilirəm, farsca da, hara getsək sənin dilmancın olaram. Sən də ruscanı yaxşı bilirsən. Avropaya gedək, Firəngistana... Anamdan mənə bir mücrü ləl-cavahir qalıb, vəsiyyət eləyib ki, bu təkcə Şahnazındı, onu da götürəcəyəm...

Nicat qızın sözünü kəsdi:

– O mücrünü götürməyəcəksən, Şahnaz. O mücrü də qalacaq sənin çıxıb getdiyin evdə. Sən kefə də getmirsən, Şahnaz, hər şey daşdan çıxacaq. Özü də Bakıya gedəcəyik.

– Sən nə təhər deyirsən, elə olsun. Amma niyə o toz-torpağın, o nöyütün içinə, hisin-pasın içinə?

– Əvvəla ona görə ki, Bakıda mənim işlərim var, vaxt gələr, bilərsən. Bu gün xalqa canı yananların, camaatın güzəranını fikirləşənlərin çoxu Bakıdadı. Mənim də dostlarımdı onlar, Şahnaz. Mən mütləq Bakıda olmalıyam...

Şahnaz, elə bil, öz-özü ilə danışdı:

– Deyirəm axı, bu niyə belə tez-tez Bakıya gedir... Olmaya sən də Mir Həsən ağa kimi əlahəzrət Nikolayın əleyhinə çıxanlardansan?

Nicat qızın sualına cavab vermədi:

– Vaxt gələr, hər şeyi bilərsən, – dedi. – Bir də ki, Şuşadan qaçırıq, Qarabağdan qaçırıq, daha bütün Azərbaycandan qaçıb getsək bağrımız yarılar.

Şahnaz yenə də bayaqkı qürurla, şövqlə bu zalım ovçuya baxdı və:

– Yaxşı, yaxşı, – dedi, – indi ki, belə oldu, zalım ovçu, mən gözlərimi yumub özümü tapşırıram sənə... Hara istəyirsən apar, amma mənimlə ol, mənimlə ol həmişə, zalım ovçu... Apar məni hara istəyirsən...

Nicat daha hər şeyi qət etmişdi özü üçün, qızın gözlərinin içinə baxdı:

– Qəti sözündü? – soruşdu.

– Qəti... Qəti!.. Qəti!..

Şahnazın ürəkdən qopub gələn bu pıçıltısı elə bil bütün Cıdır düzünə yayıldı, elə bil bu güllər, çiçəklər də o pıçıltını eşitdi; sonra göy guruldadı, Daşaltı çayı daha artıq bir qıjıltıyla axdı.

Gülgəz ətəyi kəklikotu ilə, reyhanla dolu yuxarıdan aşağı qaça-qaça Şahnazla ovçunun yanına gəldi, tövşüyə-tövşüyə:

– Vallah, xanım, – dedi. – Daha reyhan da qurtardı o tərəflərdə. – Sonra Şahnazın əlində böyürtkəni qurtarmış kolu gördü. – Boy, ay xanım, bəs mənə böyürtkən saxlamadın? Nicat qağa ikimizə gətirmişdi axı...

Şahnaz birinci dəfə görürmüş kimi əlindəki kola baxdı:

– Bağışla, ay qız, – dedi. – Heç bilmədim necə yedim hamısını. – Sonra bərkdən güldü və bu gülüşdə zarafatdan, məzəli bir peşmançılıqdan başqa da nəsə vardı.

Nicat:

– Axşam sənə bir sap böyürtkən yığıb gətirrəm, – dedi.

III

Böyük bəyin bağ-bağatı bütün Qarabağda məşhur idi və bu bağda armud, alma, tut, gavalı ağaclarının arasında böyük bir meydan vardı.

Güllənin açılmağı ilə Yunis bəyin göyə tolazladığı boşqabın çilik-çilik qırılıb yerə tökülməyi bir oldu.

Fəxrəndə xanım əlindəki tüfəngi aşağı saldı. Yunis bəy:

– Vallah, xala, – dedi. – Qarabağın çox igidləri gərək atmağı səndən öyrənsin!

Sonra Yunis bəy əyilib yerdə düzülmüş boşqablardan ikisini götürdü və cəld hərəkətlə boşqabları bir-birinin dalınca göyə tolazladı və Fəxrəndə xanım da bir göz qırpımında tüfəngi döşünə sıxıb iki güllə ilə göydəki boşqabları dalbadal çilik-çilik elədi.

Yunis bəy özünü saxlaya bilməyib bir uşaq fəxarəti ilə:

– Afərin, xala, vallah afərin! – dedi.

Çörəkçi arvad Gözəl də meydana tərəf gələ-gələ ağacların arasından göydə çilik-çilik olan boşqabları gördü və öz-özünə:

– Allah, sən saxla! – dedi. – Arvad deyil, sifətinə baxırsan, mələkdi, amma özü şiri-nərdi!.. – Sonra ağacların arasından çıxdı, çönüb ona tərəf baxan Fəxrəndə xanımı him-cimlə çağırdı.

Fəxrəndə xanım tüfəngi Yunis bəyə verib Gözəl arvada yaxınlaşdı və Gözəl arvad da can-dildən Fəxrəndə xanımın qulağına nəsə pıçıldamağa başladı.

Yunis bəy arvadlara baxdı, sonra əyilib üst-üstə yığılmış boşqablardan birini götürdü, var gücü ilə göyə vızıldatdı, sol əlində tutduğu tüfəngi elə birəlli də yuxarı qaldırıb atdı: boşqab göydə çilik-çilik olub yerə töküldü.

Fəxrəndə xanım Gözəl arvaddan ayrılıb bacısı oğluna yaxınlaşdı, iyirmi üç-iyirmi dörd yaşlarında bu gözəl oğlanı təpədən dırnağacan süzüb:

– Bax, atmaq buna deyərlər, Yunis! Sənin damarlarından Cəfərqulu xanın qanı axır, belə də olsun gərək! – dedi.

Boşqablar yenə bir-bir göyə tolazlandı və göydə də bir-bir çilik-çilik olub yerə töküldü.

IV

Böyük bəy qırx yaşlarında, saçı vaxtından əvvəl ağarmış, Avropasayağı və çox da zövqlə geyinmiş bir adamdı, indicə oxuyub qurtardığı qəzetləri bir tərəfə qoydu, oturduğu kreslodan ayağa qalxıb malikanənin həyətinə çıxdı və həyətdə Şahnaz xanımı görüb bacısına tərəf getdi və qızın əlindən tutub:

– Mənim əziz bacımın kefi necədi? – soruşdu.

Böyük bəyin ağayana və nəzakətli davranışı, üzündəki şux ifadə həmişə Şahnazın ürəyinə bir sevinc, bir fərəh gətirirdi.

Şahnaz:

– Şükür Allaha, qardaş, – dedi. – Yaxşıyam, dünən axşam gəlib-gedən çox idi, heç soruşa bilmədim ki, Peterburq səfərin necə keçdi?

Böyük bəy bacısının qoluna girib həyət boyu addımlamağa başladı və addımlaya-addımlaya da dedi:

– Səfərim o qədər də fərəhli olmadı. Peterburq bu saat qazan kimi qaynayır. Hər tərəfdə bir inqilab havası var.

– Bəs, görəsən, əlahəzrət imperator nə fikirdədi?

– Kim bilir? Hökumətin başı bu saat Cahan müharibəsinə qarışıb, mən bir ciddi tədbir hiss eləmədim. Bir də ki... – Böyük bəy bir müddət sözünə ara verdi, gözlərini qıyıb batmaqda olan günəşin qırmızı şəfəqlərinə baxdı, sonra dedi: – Deyəsən, ikibaşlı qartalın caynaqları korlaşıbdı, bacı. O cür iğtişaşların kökünü birdəfəlik kəsmək üçün Bonapart kimi amansız olmaq lazımdı. Əlahəzrət isə məşhur inqilabçıları həbs eləyib üçillik sürgünə göndərir. – Böyük bəy dərindən nəfəs aldı. – Rusiyanın taxt-tacı sarsılır, bacı. Bakının özündə də ali hökumət adamları, qubernator cənabları çox narahatdı.

Şahnaz açıq-aşkar narahat oldu:

– Bakıda da?

– Bəli... Qəzetlərdə oxumursan? Orda da tez-tez nümayişlər baş verir. Rus erməniyə qarışıb, erməni axmaq müsəlmana qarışıb, aləm dəyib bir-birinə. Sahibkarlar güzəştə getməyə məcbur olur... Yaxşı, siyasətdən danışdıq, bəsdi, inşallah, yaxşı olar hər şey, de görüm sən nə fikirdəsən?

– Nə barədə?

– Biz Yunis bəyin elçilərinə cavab verməliyik.

Şahnaz birdən-birə qızardı, özünü naqolay hiss elədi:

– Mən hələ qəti bir qərara gəlməmişəm, qardaş, – dedi.

Bu dəm Böyük bəy Şahnazın böyük qardaşından daha çox qızın atasına oxşayırdı:

– Məncə, Yunis bəy pis cavan deyil. Bilirsən ki, onun atası Qarabağın ən mötəbər bəylərindəndi. Ana babası Cəfərqulu xan tarixi bir şəxsiyyətdi. Düzdü, təhsili mən istədiyim deyil, realnı məktəbi qurtarmaqla kifayətlənib, amma nəcib oğlandı, zirək adamdı.

Şahnaz belə bir söhbətə görə böyük qardaşının yanında bir az sıxıla-sıxıla:

– Yunis bəyin ləyaqətli bir cavan olmağına mənim sözüm yoxdu... – dedi. – Amma izin versəydin, bir az da fikirləşərdim...

Böyük bəy gülümsədi:

– Eybi yoxdu, düşün, bacım... Təki axırı yaxşı olsun. Fəxrəndə xanımın da arzusu sizin izdivacınızdı.

– Bilirəm...

– Budur, özü də gəlir...

Fəxrəndə xanım onlara yaxınlaşdı. Görünür, Şahnazın otuz beş yaşında, çox yaraşıqlı, təhsil görmüş, təkəbbürlü bu qadından bir o qədər də xoşu gəlmirdi və buna görə də cavan xanım onlardan ayrılmaq istədi:

– Icazənizlə mən gedim.

Böyük bəy bu gedişin fərqinə varmadı:

– Buyur, – dedi. – Ancaq dediyim məsələ barədə yaxşı fikirləş.

Şahnaz qardaşıgildən ayrılıb gedə-gedə:

– Baş üstə, – dedi.

Fəxrəndə xanım Şahnazın ardınca baxdı:

– Yoxsa mane oldum söhbətinizə?

Böyük bəy mehriban-mehriban gülümsədi:

– Əsla. Biz Yunis bəy barədə danışırdıq. Gedək o dikdirdəki kürsülərdə əyləşək, Fəxrəndə xanım. Görürsən günəş necə qürub eləyir? Altı il Parisdə təhsil aldım, amma elə bir gün olmadı ki, Şuşadan ötrü burnumun ucu göynəməsin. Hara gedirəm, gedim, Peterburqa, Cenevrəyə, Istanbula, xəyalım həmişə bu yerləri gəzir. Banklara girib-çıxıram, alış-veriş danışıqları aparıram, yüksək rütbəli dövlət adamları ilə görüşürəm, ancaq ürəyim həmişə burdadı, burda, sizin yanınızda...

Həyətdəki dikdirdən, böyük tut ağacının altından alışıb-yanan üfüq lap aydın, maneəsiz görünürdü, sıx meşəli uca dağlar, Cıdır düzünün sıldırım qayaları da buradan aydın görünürdü və bu dəm elə bil ki, təkcə günəş batmırdı, bu sıx meşələr, bu uca dağlar, sıldırım qayalar da yuxuya hazırlaşırdı.

Böyük bəy tut ağacının altındakı kürsüdə oturub ayağını ayağının üstündən aşırmışdı, Fəxrəndə xanım ərinin yanındakı kürsüdə əyləşmişdi və Böyük bəydən fərqli olaraq bu qadının fikri-zikri bu saat bu qürubdan, bu yerlərin qəribə sakitliyindən uzaqlarda idi.

Fəxrəndə xanım soruşdu:

– Şahnaz nə deyir?

Böyük bəy gülümsədi:

– Bir az da fikirləşmək istəyir...

– Neynək, qoy fikirləşsin... Amma bu gün qəribə bir söz eşitmişəm.

Böyük bəy gözünü üfüqdən çəkib Fəxrəndə xanıma baxdı.

Fəxrəndə xanım dedi:

– Deyir, Şahnaz bizim ovçu oğlanla tez-tez görüşür, dayanıb saatlarla söhbət eləyir.

– Kim deyir?

– Çörəkçi arvadın sözüdü.

Böyük bəy açıq-aşkar hirslənib yerində qurcalandı:

– Qələt eləyir, deyir. Şahnaz təhsil görmüş açıq təbiətli bir qızdı. Onun Solaxay Həsənalının oğlu ilə başqa nə haqq-hesabı ola bilər?

– Ovçu çox gözəl oğlandı...

Böyük bəy ayağa qalxıb yanpörtü arvadına baxdı:

– Nə olsun?

– O, hər bir qızın, xanımın xoşuna gələ bilər...

– Yəni, Bəhmənmirzənin nəvəsi, Böyük bəyin bacısı o günə qalıb ki, gədənin birinə aşiq olsun?

– Atalar məsəlidi, Böyük, deyir qızı öz başına buraxsan, ya zurnaçıya gedər, ya halvaçıya. – Fəxrəndə xanım da ayağa qalxdı. – Üşüdüm, gedək. – Və malikanəyə tərəf gedə-gedə də xəbər verdi: – Səhər darğa gəlmişdi...

– Nə deyirdi?

– Kəndlilərdən bir neçəsi bizim hissəmizi verməkdən boyun qaçırır...

– Nə deyib boyun qaçırırlar?

– Deyirlər ki, məhsul yaxşı olmayıb...

– Bəhanədir! Havadan iy çəkiblər, Rusiyadakı, Bakıdakı iğtişaşın təsiridi, gəlib çıxır buralara da yavaş-yavaş...

Fəxrəndə xanım ürəkdən ah çəkdi:

– Sabir kimi, Mirzə Cəlil kimi əhli-qələm kənd camaatını yoldan sapdırıb bizim əleyhimizə qaldırır. Üzr istəyirəm, Böyük, amma siz ziyalı bəylər də ağzınıza su alıb susursunuz...

Böyük bəy fikirli-fikirli:

– Fəxrəndə xanım, – dedi. – Mərhum Mirzə Ələkbər də, Mirzə Cəlil də qiymətli adamlardı. Əgər onlar Avropada olsaydılar, bu saat kürreyi-ərz onların hər bir kəlamını qızıla tutmuşdu.

– Zadəganları, ruhaniləri ələ saldıqlarına görə?

– Yox, – millətin tərəqqisinə çalışdıqlarına görə. Mən özüm də millətin inkişafı naminə avamlığın, cəhalətin, acgözlüyün qamçılanması tərəfdarıyam... Mən millətimizin cəsur oğulları ilə fəxr edirəm. Parisdə Qarabağ atlıları cıdıra çıxanda bütün əhli-şəhər onların tamaşasına dururdu. Gözəl firəng xanımları onların üstünə gül-çiçək yağdırırdı... Ancaq burası da bir həqiqətdi ki, bütün ölkələrdə olduğu kimi, bizim kənd əhlində də nankorluq var... Nə qədər güzəştə getsən, deyəcək ki, azdı.

– Məsələ də bundadı, Böyük... Üzr istəyirəm səndən, amma bir az yumşaqsan sən, evdə də, çöldə də...

Bu vaxt Gülgəz malikanənin ikinci mərtəbəsindəki eyvana çıxıb onları səslədi:

– Xanım, çay hazırdı.

Böyük bəy:

– Gedək içəri, – dedi.

V

Gecənin qaranlığı idi, hər tərəfə dərin sükut çökmüşdü və yalnız harda isə Isaq-Musaq quşu aramla səslənirdi.

Böyük bəyin malikanəsi də yuxu içində idi.

Şahnaz otağından çıxıb qaranlıqda əli, ayağı bir şeyə ilişməsin deyə, ehtiyatla yeriyə-yeriyə birinci mərtəbəyə düşdü və burda onu gözləyən Gülgəzə pıçıltı ilə dedi:

– Pəncərəni aç, bu tavakababları itlərə at ki, başları qarışsın.

Gülgəz boşqabı Şahnazdan alıb:

– Boy, bir belə tavakababın hamısını itlərə atım? – dedi.

Şahnaz eyni pıçıltı ilə:

– At! – dedi.

Və bu zaman qulluqçular otağında yatmış Gözəl arvad, yerdən salınmış yorğan-döşəyin içində vurnuxdu, gözlərini açıb bir müddət həyət pəncərəsinə tərəf baxdı, bir şey hiss eləməyib yenə də gözlərini yumdu.

Gülgəz isə tavakababları bir-bir pəncərədən atırdı.

Böyük bəyin həyət itləri yeməyin üstünə tökülüşmüşdü.

Şahnaz o biri əlindəki boğçanı Gülgəzə verdi, özü qabağa düşdü:

– Gedək.

Gülgəz əlindəki boğçanın vəznini yoxlayırmış kimi bir-iki dəfə silkələdi, sonra heyrətlə pıçıldadı:

– Xanım, bu boyda ev-eşikdən elə bu boğçanı götürürsən, vəssalam?

Şahnaz acıqlı-acıqlı:

– Çərənnəmə, – dedi. – Sus-s... gedək.

Gülgəz malikanədən çıxıb bağçada Şahnazın ardınca gedə-gedə hıçqırmağa başladı. Şahnaz geri çevrilib:

– Niyə ağlayırsan? – soruşdu.

Gülgəz:

– Mən sənsiz burda necə qalacağam, xanım? – dedi. – Bundan sonra dərdimi-sərimi kimə deyəcəyəm, kimlə danışıb güləcəyəm? Məni də apar özünlə.

– O sonranın işidi. Gedək.

Şahnaz qabağa düşüb kola-kosa ilişməsin, səs-küy salmasın deyə ehtiyatla addımlayırdı və bu vaxt Gözəl arvad öz otağında yenə ayıldı, taybatay açılmış pəncərədən itlərin hənirtisinə qulaq asdı, nə fikirləşdisə, hövlnak ayağa qalxdı, şal götürüb gecə köynəyinin üstündən çiyninə saldı və otaqdan çıxdı.

Səmənd ürgə Böyük bəy imarətinin daş hasarı qabağında başını aşağı salıb dinməz dayanmışdı, elə bil, uzun səfərqabağı dincini alırdı və at birdən qulaqlarını şəklədi, başını yuxarı qaldırdı və bu zaman qızlar darvazanın bala qapısından eşiyə çıxdılar. Nicat əlində tutduğu cilovu dalınca dartıb qızlara yaxınlaşdı, boğçanı Gülgəzdən alıb, yəhərdən asdı və Gülgəz yenə də hıçqırdı. Şahnaz:

– Uşaq olma, ay qız, – dedi. – Qoy bir az keçsin, xəlvətcə dalınca bir adam yollayacam.

Nicat:

– Yolçu yolda gərək, – dedi.

Şahnaz bu aysız-ulduzsuz gecə qaranlığında Nicatın gözlərinin içinə baxdı və daha bu baxışın sahibi, elə bil, başa düşmüşdü ki, söhbət firəng romanından yox, ölümdən gedir.

Nicat sol ayağını üzəngiyə basıb səmənd ürgənin üstünə atıldı, sonra əyilib Şahnazın belindən yapışdı və qızı bir göz qırpımında tərkinə aldı və səmənd ürgə də elə bu himə bəndmiş kimi yerindən götürüldü. Gülgəzin içini çəkə-çəkə pıçıldaması uzaqlaşan at nalının səsinə qarışdı:

– Yaxşı yol, a xanım!.. Xoşbəxt olasız, qoşa qarıyasız!..

Sonra Gülgəz başqa bir səs də eşitdi, çönüb darvazadan həyətə tərəf boylandı və qız yerində donub qaldı: qaranlıqda bir çıraq işığı sürətlə darvazaya yaxınlaşırdı.

Fəxrəndə xanım əlində çıraq tutub qabaqda, Gözəl arvad da onun dalınca gəlirdilər və Fəxrəndə xanım darvazadan eşiyə çıxıb, Gülgəzi görəndə birinci sualı bu oldu:

– Burda nə qayırırsan, qız? Niyə ağlayırsan?

Gülgəz heç bilmədi ki, ağzını necə açdı:

– Allah ölənlərinə rəhmət eləsin, xanım, qoca nənəm yadıma düşüb, məni yaman çox istəyirdi, indi istəməsin... – Və qız bu dəfə səsini içinə salmayıb zırhazır ağlamağa başladı.

Fəxrəndə xanım:

– Axmağın biri! – dedi. – Qoca nənən gecənin bu vaxtı niyə yadına düşüb? Bəs eşiyə niyə çıxmısan? Təksən burda? – Əlindəki lampanı qaldırıb o tərəf-bu tərəfə baxdı. – Təksən, soruşuram? – Gülgəzdən cavab gəlməsə də, elə bil Fəxrəndə xanım hər şeyi başa düşdü. – Bəs Şahnaz hardadı?

Gülgəz içini çəkə-çəkə:

– Bilmirəm, xanım, – dedi. – Nənəmin canı üçün heç nədən xəbərim yoxdu!..

Və qız bu sözləri elə dedi ki, daha Fəxrəndə xanımın şəkk-şübhəsi qalmadı ki, nəsə bir iş var bu işin içində, qulluqçunun saçından yapışıb bərk-bərk dartdı və darta-darta da:

– Xəbərin var, ləçər! – dedi və qızın üzünə bir sillə vurdu, sonra yenə saçını elə dartdı ki, Gülgəzin başı silkələndi, haray-həşiri aləmi başına götürdü.

Böyük bəy təngnəfəs darvazadan çölə çıxdı:

– Nə olub? Nə hay-küydü?

Fəxrəndə xanımın halı özündə deyildi, hirs-küdurətdən elə bil ki, heç kimi tanımırdı, heç kimi görmürdü və ərinə məhəl qoymayıb yenə qulluqçunun sifətinə bir sillə vurdu:

– Hardadı Şahnaz?

Gülgəz hönkürə-hönkürə:

– Getdilər... – dedi.

Fəxrəndə xanım qızın saçlarını buraxdı. Ərinə sarı çönüb:

– Qız o gədəyə qoşulub qaçıb, Böyük! – dedi.

Araya bir anlıq sükut çökdü, sonra Böyük bəy birdən özünə gəlib, təpiklə darvazanın bala qapısını vurub açdı və imarətinə tərəf qaça-qaça qışqırdı:

– Qüdrət! Qüdrət!

Qüdrət hay-küyə yuxudan oyanmışdı, əyin-başını düymələyə-düymələyə imarətdən çıxıb onlara tərəf qaçırdı, ağasının səsinə hay verdi:

– Bəli, ağa! Nə olub?

Böyük bəy özünə yer tapa bilmirdi, hirsindən dili topuq çalırdı və hövlnak yuxudan oyanıb həyətə tökülüşən nökər-qulluqçular yəqin ki, ağalarını belə hirsli-hiddətli görməmişdilər.

Böyük bəy qışqırdı:

– Tez gədələri oyat, atlansınlar! Mənim də atımı yəhərləyin! Tez! Tüfənglənin!

Fəxrəndə xanım da əlindəki çıraqla ətrafı işıqlandıra-işıqlandıra:

– Qüdrət! – qışqırdı. – Qüdrət, Yunis bəyi çağır! Yunis bəy də atlansın! – Sonra Fəxrəndə xanım güclə özünü yetirib ayı kimi ağına-bozuna baxmadan kolun-kosun içindən keçən, ağacların qol-budağını sındıran Böyük bəyin ətəyindən yapışdı. – Sən getmə, Böyük, sən dayan! Gədə qovmaq sənə yaraşmaz! Sakit ol, Yunis bəy o it oğlunun ölüsünü, ya dirisini sürükləyib gətirəcək bura!..

...Və bu dəm səmənd ürgə də, səmənd ürgənin belindəki iki nəfər də o hay-küydən xəbərsiz sıldırım qayaların, sal daşların arası ilə Şuşadan üzüaşağı, arana çapırdı və bu dəm bu zülmət qaranlıqda bir işıq kimi o gözəl mahnı da onlarla birlikdə çapırdı:

Aman ovçu, vurma məni,
Mən bu dağın maralıyam...
Yaralıyam, yaralıyam,
Mən bu dağın maralıyam.

Səmənd ürgə eniş-yoxuşa düşəndə, hərdən Şahnazın səsi qırılırdı, at belində yırğalandıqca, səsi titrəyirdi, amma mahnısını oxuyurdu, iki əlilə də Nicatın belindən yapışıb, üzünü onun geniş kürəyinə sıxmışdı və qızın saçları elə şivə qarası

idi ki, yaylığının altından çıxıb havada dalğalandıqca bu zülmət gecə qarasından da seçilmirdi.

Əvvəlcə, deyəsən, səmənd ürgə hiss elədi ki, gecənin bu qaranlığında, bu daşın, qayanın arasında tək çapmır; arxadan gələn var, fınxırdı, boynunu daha da qabağa uzatdı və daha da bərk çapmağa başladı, sonra ovçu geri qanrılıb gözünü qıydı, elə bil ki, bu qaranlıqda nəsə görəcəkmiş, sonra da təkcə bunu dedi:

– Bərk tut!

Şahnaz özünü oğlanın kürəyinə daha da kip sıxdı.

– Bərk tutmuşam, bərk tutmuşam mən, çap! Çap, gözünə dönüm sənin!

Səmənd ürgə isə çap ki, çapırdı və daşa, çınqıla dəyən nal səsi, atın tövşüməsi bu dəm bu qayalıqda yeganə səs idi, amma bir müddətdən sonra, elə bil, uzaqlardan bu ayaq səslərinin əks-sədası eşidilməyə başladı və get-gedə bu əks-səda artdı, yaxınlaşdı.

Nicat:

– Qovurlar bizi! – dedi.

Şahnaz hər şeyi başa düşmüşdü, odur ki, bir söz demədi, bərk-bərk oğlanın belini sıxdı, geniş kürəyinə qısıldı.

Nicat:

– Ikimizi qaçıra bilməyəcək ürgə, – dedi. – Qarabağın ən yaxşı atları Böyük bəyin tövləsindədi.

Şahnaz heç nə demədi.

Nicat:

– Vermərəm səni! – dedi. – Vermərəm səni onlara! Vermərəm! – dedi və boynunu atın yalına əydi.

Şahnaz:

– Vermə! – dedi. – Vermə məni onlara! Çap, zalım ovçu! Çap, mənim əzizim, mənim ovçum, mənim kişim!..

...Altı-yeddi atlı idi – Yunis bəy idi, Qüdrət idi, Böyük bəyin başqa igidləri idi, çapırdılar, yel olub səmənd ürgəyə çatmaq istəyirdilər, qaranlıqda gözlərindən qığılcım parlayırdı və birdən Qüdrətin iti gözləri səmənd ürgənin üstündəki iki nəfərin hələ xeyli uzaq kölgəsini seçdi.

– Onlardı! – qışqırdı Qüdrət. – Onlardı! – Sonra bir göz qırpımında tüfəngi belindən aşırıb bu yatmış qayaları birdən-birə lərzəyə gətirdi.

Yunis bəy birinci çapırdı, sol əli ilə tüfəngini yuxarı qaldırdı və Qüdrətə tərəf qanrılıb:

– Atma! – qışqırdı və qışqıra-qışqıra bir də təkrar elədi: – Atmayın! – Sonra sol əlində yuxarı qaldırdığı tüfəngi hamının gözü qabağında yerə tulladı və iki əliylə də atın boynunu qucaqlayıb: – Mən yuxarıdan getdim, Qüdrət, sən aşağıdan çap! – dedi.

Atlılar iki dəstəyə haçalandılar. Yunis bəylə iki atlı yuxarıdan çapdı, Qüdrətlə üç atlı aşağıdan...

...Nicat:

– Atmırlar. – dedi. – Sənə görə atmırlar. – Sonra qanrılıb geri baxdı.

Qüdrət lap yaxında çapırdı, bir azdan Qüdrət də, atlıları da səmənd ürgəyə çatasıydı.

Nicat cilovu sol əlində tutdu, sağ əliylə atın belindəki tüfəngi çıxartdı və aşağı əyilə-əyilə:

– Atları vuracağam... – dedi.

Güllənin açılması ilə Qüdrətin atının üzüstə yerə sərilməsi bir oldu, sonra ikinci güllə açıldı və ikinci atın qabaq ayaqları büküldü, üçüncü güllə açıldı, dördüncü güllə yenə də bir atlını atdan yerə atdı.

Şahnaz:

– Vur, – dedi. – vur, vur, vuran əlinə qurban olum mən, zalım ovçu, vur, vur, vur!.. – Və Şahnaz bu axırıncı sözləri hıçqıra-hıçqıra dedi, ağlaya-ağlaya dedi, qorxudanmı ağladı Şahnaz, Qarabağın ən gözəl atlarıyçınmı heyfsiləndi, qaramı basdı Şahnazı, bilmirəm, amma qız atın belində ləngər vurdu, əli-ayağı süstəldi, az qaldı bu vurhavurda sürüşüb yerə düşsün. Nicat sol əli ilə cilovu buraxıb qızın çiynini qamarladı, özünə tərəf çəkdi və elə bu dəm yanpörtü çapa-çapa onlara yaxınlaşan Yunis bəyin atdığı kəmənd səmənd ürgənin boynuna dolandı, atın ağzı yuxarı getdi, qabaq ayaqlarının ikisi də dizdən büküldü və at boynu üstə yerə sərildi, səmənd ürgənin boynu həmin qaranlıq gecədə tükürpədici bir «xırç» eləyib sındı.

Nicatın bir ayağı atın altında qalmışdı, sol əli ilə özündən getmiş Şahnazı tutmuşdu, sağ əli atın yalını döyəcləyirdi:

– Qalx! – deyirdi. – Qalx! Qalx!

Hər şey məhv olub getmişdi, hər şey qurtarmışdı və hər şeyin beləcə tamam-kamal bitməsi bu dəm Nicatın sifətində, hərəkətində, səsində öz əksini tapmışdı. Ovçu atın yalını döyəcləyə-döyəcləyə:

– Qalx! – deyirdi. – Qalx! Qalx!..

...Böyük bəylə Fəxrəndə xanım atlıları darvazanın qabağında qarşıladı.

Yunis bəy qabaqda gəlirdi, huşunu itirmiş Şahnaz onun qucağında idi, Yunis bəy kəməndin bir ucunu atının yəhərinə bağlamışdı, o biri ucu ilə Nicatın əl-qolunu sarımışdı və onu dalınca çəkib gətirirdi.

Qüdrət başqa bir atda oturmuşdu. Üçüncü adam da atlı idi. Qalanlar piyada gəlirdilər.

Fəxrəndə xanım əlindəki lampanı qabağa tutdu:

– Allaha çox şükür! – dedi, sonra birdən-birə irəli yeriyib ovçunun qabağında dayandı və həmin qaranlıq gecədə bir qəfil sillə səsi cingildədi.

Nicat gözünü də qırpmadı, necə dik dayanmışdı, eləcə də Fəxrəndə xanımın gözlərinin içinə baxdı, gülümsədi və dedi:

– Əlin ağırıymış yaman, xanım, yazıq Gülgəzin halına... Fəxrəndə xanım əlindəki lampanı aşağı saldı.

Böyük bəy Yunis bəyin qabağına yeridi:

– Qıza bir şey olmayıb ki?

Yunis bəy:

– Bir az əzilib yəqin, – dedi. – Və qızı ehmalca atın üstündən Böyük bəyə uzatdı və Böyük bəy də Şahnazı qucağına alıb darvazadan içəri girdi.

...Bayırın o zülmətindən sonra Böyük bəyin imarətindəki çilçıraqlar göz qamaşdırırdı. Böyük bəylə Fəxrəndə xanım pilləkənlərlə tələsik ikinci mərtəbədən birinciyə endi. Qüdrətlə Gözəl arvad dəhlizdə onları gözləyirdi.

Fəxrəndə xanım Gözəl arvadın ovcuna bir qızıl onluq basdı:

– Al, – dedi. – Bir daş altda, bir daş üstə.

Gözəl arvad:

– Allah köməyin olsun, xanım, – dedi. – Bir daş altda, bir daş da üstə.

Fəxrəndə xanım:

– Yeri get yıxıl yat, – dedi və Gözəl arvad da o saat öz otağına getdi.

Böyük bəy:

– Qüdrət, o gədə hardadı? – soruşdu.

– Zirzəmiyə salıb ağzını bağlamışıq.

– Tapşır ona göz olsunlar. Özün göz ol ona, özün! Naçalnik burda yoxdu, gələn kimi o haramzadəni göndərəcəyəm Qala həbsxanasına. Elə edərsən ki, orda başını əksinlər, rədd olsun. Eşitdin?

Qüdrət atının heyfini almağa elə belə bir fürsət gözləyirmiş kimi dedi:

– Istəyirsən elə burda...

Fəxrəndə xanım Böyük bəyə baxdı.

Böyük bəy:

– Yox, burda olmaz, – dedi. – Necə deyirəm heylə edərsən!

– Baş üstə, ağa!

Böyük bəy Qüdrətdən çox Fəxrəndə xanıma dedi:

– Həbsxana rəisi belə işlərdə təcrübəli adamdı...

Qüdrət başı ilə ağasının dediklərini təsdiq elədi:

– Bilirəm...

– Gedə bilərsən.

Qüdrət imarətdən həyətə çıxdı. Böyük bəylə Fəxrəndə xanım bir müddət bir-birlərinə baxdılar, sonra Böyük bəy gözlərini Fəxrəndə xanımdan ayırıb iki əlini də yuxarı qaldırdı:

– Ilahi, sən özün bilirsən ki, mən heç vaxt heç zaman sənin qanunlarına zidd getməmişəm! Ancaq nankorları, kəmfürsətləri, azğınları məhv eləmək lazımdı!

– Şükür!.. – Fəxrəndə xanım pıçıldadı.

Böyük bəyin belə bir duruşu və dediyi bu sözlər onun avropasayağı qiyafəsinə heç uyuşmurdu.

VI

Indi sizə kimdən xəbər verim, Böyük bəyin bacısı Şahnazdan. Şahnaz Böyük bəy imarətinin ikinci mərtəbəsindəki şüşəbənddə, yelləncək həsir kresloda oturub astaca-astaca yellənə-yellənə şüşəbəndin açıq pəncərəsindən səhər-səhər aydın görünən Xəznə qayasına baxırdı və bu cavan qızın yol çəkən gözlərində bu dəm bir kədər, bir həzinlik vardı.

Böyük bəy sol əlinin baş barmağını jiletinin qızıl saat zənciri sallanan cibinə salıb şüşəbənd boyu var-gəl edirdi və bütün qəzəbini boğmağa, kin-küdurətini unutmağa çalışırdı.

– Mənim mədəniyyətim sənə əl qaldırmağa yol vermədi. Ancaq Allaha çox şükür ki, mən səni yolda tutdura bildim. Əgər sən o gədə ilə bir yastığa baş qoymuş olsaydın, inan Allaha, ürəyimi daş eləyib səni tikə-tikə doğrardım.

Şahnaz gözlərini Xəznə qayasından çəkdi, birdən-sifəti alışıb-yandı, qardaşına ötkəm bir nəzər salıb:

– O, gədə deyil, qardaş! – dedi. – Mən də onu istəyirəm!

Böyük bəy şüşəbəndin ortasında ayaq saxladı, diqqətlə bacısına baxdı və ən qəribəsi də bu oldu ki, qızın belə bir ötkəmliyi, elə bil, onu birdən-birə yumşaltdı; bacısına yaxınlaşıb, çoxdan bəri həsrətindəymiş kimi, saçlarını oxşadı:

– Sənin cəsarətin mənim xoşuma gəlir, – dedi Böyük bəy. – Bu cəhətdən sən rəhmətlik nənəmiz Xanbikəyə oxşamısan. O da qabağındanyeyən arvad deyildi... Ancaq, Şahnaz, bacım, inan ki, sənin ürəyindəki hisslər müvəqqəti aldanışdır. Başqa cürə ola bilməz. Sən onu istəyə bilməzsən.

– Nə üçün?

– Çünki sən xan qızısan, ancaq o, Solaxay Həsənalının oğludu! Ovçu oğlu ovçudu! Gec-tez onsuz da bu fərq özünü göstərəcək.

Şahnaz yenə Xəznə qayasına tərəf baxdı və elə bil, özü özü ilə dərdləşdi:

– Bəs, sən Firəngistandan gələndən sonra saatlarla fikirlərin azadlığından danışırdın... Jan Jak Russodan, insanların bərabərliyindən, qardaşlığından danışırdın...

– Qardaşlığı, bərabərliyi bizim peyğəmbərimiz də buyurub. Ancaq peyğəmbər ağanın ağa, rəiyyətin də rəiyyət olduğunu rədd etməyib! Zəif ağıllar həmişə güclü ağıllara tabe olub. Güclü gücsüzə kömək eləməlidi və sən də yaxşı bilirsən ki, mən heç vaxt kömək əlimi məzlumdan əskik etməmişəm. Ancaq, bacım, bu o demək deyildir ki, rəiyyətlə ağa bir-birinin tay-bərabəridi... – Böyük bəy pəncərəyə yaxınlaşıb eşiyin ağaclarına, kol-kosuna, uzaqdakı göy dağlara, Xəznə qayasına baxdı və elə bil ki, bu yaşıllıq, bu təmizlik, bu genişlik Böyük bəyin ürəyinə bir səmimiyyət gətirdi, bir etiraf istəyi gətirdi. – Fikirləşirsən yəqin ki, qardaşının bərabərlik, demokratiya haqqındakı sözləri də onun firəng modasında tikdirdiyi libaslar kimi bir şeydi... Belə deyil... Mən Firəngistanda təhsil alanda demokratiya, bərabərlik, insanpərvərlik haqqında eşitdiklərimə, doğrudan da, inanırdım. «Yaşasın azad respublika!» – deyirdim. Viktor Hüqoya pərəstiş edirdim. Ancaq... ancaq təhsili bitirib qayıdanda, Yevlaxda qabağıma gələn üçatlı faytonumuza əyləşib Şuşaya tərəf yollananda özümü elə rahat hiss elədim ki... Bu Topxana meşəsinə baxanda, bu bərəkətli torpaqlara baxanda fəxr elədim ki, bunlar hamısı bizimdi. Fəxr elədim ki, mən rəiyyət yox, ağayam. Damarlarımdan axan qanımla hiss elədim bunu, çünki ağalıq bizim qanımızdadı...

Bu vaxt birdən-birə Şahnaza bir hönkürtü gəldi və qız hönkürə-hönkürə yerindən qalxıb özünü bəyin ayaqlarına atdı:

– Buraxdır onu, qardaş! Onu Qüdrətin umuduna qoyma!

Böyük bəy əvvəlcə özünü tamam itirdi:

– Dur ayağa! Qalx! – dedi və əyilib bacısını qaldırdı və bu gözlənilməz hərəkətin qəfilliyindən sonra özünə gələ-gələ: – Gədənin birindən ötrü qardaşının da olsa, ayağına yıxılmaq sənə yaraşmaz, – dedi. – Kəndistana göndərirəm səni bir neçə aylığa, get, dincəl orda!

Və Böyük bəy iti addımlarla şüşəbənddən çıxıb pilləkənlərlə aşağı endi.

Böyük bəyin kip örtmək istədiyi dodaqları səyriyirdi.

Şahnaz isə, elə-eləcə şüşəbənddə dayanıb uçunurdu.

VII

Yunis bəy tövlələrin qənşərində atın belinə sıçrayıb çapdı və Böyük bəyin həyət darvazasından çıxhaçıxda Fəxrəndə xanım hövlnak bacısı oğlunun qabağını kəsdi. Yunis bəyin cilovu çəkməyiylə ağ atın şahə qalxmağı bir oldu və az qaldı qabaq ayağı ilə Fəxrəndə xanımın döşündən vurub yerə sərsin.

Fəxrəndə xanım buna məhəl qoymadı, iki əlini də uzadıb atın yalından yapışdı və qəzəbindən titrəyən bir səslə:

– Getməyəcəksən! – Qışqırdı. – Buraxmaram səni!

Yunis bəy, elə bil, dolmuşdu, içəridən partladı:

– Şahnazı istəyirəm, öküz kimi böyürürəm onun həsrətindən gecələr, xala, Qarabağın bütün gözəlləri bir heçdi gözümdə, xala, amma daha ala bilmərəm mən onu, yoxsa papaq gəzdirməyim başımda gərək, ləçək taxım!.. Gədənin birinin tərkinə minib gecəyarısı evdən qaçan qızı sən də gərək mənə layiq bilməyəsən, xala!

Fəxrəndə xanım tövşüyə-tövşüyə:

– Uşaqsan sən hələ, uşaqsan! – dedi. – Bəs bu mal-dövlət nə olsun?! Bu imarətlər, bu torpaqlar kimə qalsın?! – Sonra Fəxrəndə xanım əlini qoynuna atıb boynundan asdığı daş-qaşları qopardı və bunları az qala Yunis bəyin gözünə soxdu: – Bəs bu ləl-cavahir nə olsun?! Uşağım olmur mənim! Allah-taala bir uşağı çox görür Böyük bəyə! Nə olsun bəs bunlar, kimə qalsın? Gədə-güdəyəmi qismət olsun? Yetim-yesirmi yeyib kef çəksin, hər dəfə də dədəmizin goruna söysün?!

Yunis bəy xalasının ovcundakı ləl-cavahirə baxdı:

– Çəkisi ağırdı onların, xala, – dedi. – Düz deyirsən! Amma indi onların çəkisi qeyrətsizliyin çəkisidi! Mən bu yükü daşıya bilmərəm, xala, ölərəm o yükün altında, canım çıxar mənim!

Və Yunis bəy atı çapıb darvazadan çıxdı, çapa-çapa da Şuşanın sal daşlar döşənmiş küçələrindən ötüb Ərimgəldidən keçdi, aran yolunda gözdən itdi.

VIII

Böyük bəy öz otağında yazı mizinin arxasında oturub, qabağındakı bir qalaq kağız-kuğuza baxırdı.

Qüdrət içəri girib:

– Bəy, – dedi. – Solaxay Həsənalı sizi görmək istəyir.

Böyük bəy başını kağız-kuğuzdan ayırıb:

– Nə deyir? – soruşdu.

– Bilmirəm, bəy, yəqin oğlundan ötrü gəlib.

Böyük bəy ayağa qalxıb otaqda var-gəl elədi, sonra:

– Qoy gəlsin, – dedi.

Qüdrət bir az tərəddüd elədi, soruşdu:

– Yaraq-yasağını açdırımmı?

Böyük bəy dedi:

– Yox, qoy gəlsin!

– Baş üstə.

Qüdrətin otaqdan çıxmağı ilə Solaxay Həsənalının içəri girməyi bir oldu. Bu ucaboy, arıq kişinin günəşdən, dağ havasından yanmış üzündə sakit və məğrur bir ifadə vardı.

– Salaməleyküm, bəy.

Böyük bəy Solaxay Həsənalıya sərt bir nəzər yetirdi və kişinin salamını almayıb:

– Nə var? Niyə gəlmisən? – soruşdu.

Solaxay Həsənalı:

– Uşağın işi üçün gəlmişəm, bəy, – dedi və əlindəki tüfəngi qapının yanında yerə söykədi.

– Uşağın? Uşaq olan kəs də eylə qələt edər?!

Solaxay Həsənalı təmkinini pozmadı:

– Başa düşməyib, bəy.

Böyük bəy:

– Eybi yoxdu, başa salarlar, – dedi və keçib yazı mizinin arxasında oturdu, mizin üstündəki qutudan bir siqaret çıxarıb yandırdı.

Solaxay Həsənalı dedi:

– Bəy, sən özün yaxşı bilirsən ki, bizim nəsildən dələduz çıxmayıb. Dost-tanışlarımızın arasında da bir nəfər dələduz tapılmaz. Nicat özü də ağlı başında uşaqdu... Insan səhv eləyəndə eləyir, bəy...

– Dələduz tapılmaz deyirsən, dost-tanışının arasında sənin?

– Xeyr, bəy, tapılmaz!

– Bəs Bahadır kimin dostudu? Qaçaq Bahadır? Yoxsa padşahın əleyhinə çıxmaq, günün günorta çağı naçalnikin kabinetinə soxulub onatılanı boğazına dirəmək səncə dələduzluq deyil?

Solaxay Həsənalı eyni təmkinlə:

– Xeyr, bəy, – dedi. – Dələduzluq deyil. Naçalnik, Bahadırın atasını bihörmət eləyəndə boğazına tapança dirərlər də.

– Hə? Qulağınıza səs dəyib yoxsa?

– Nə səs?

Böyük bəy əlindəki siqareti büllur külqabıya sıxıb söndürdü və hirslə:

– Yaxşı bilirsən nə səs! – dedi. – Sizlər tülküdən də çox bilirsiz!

Solaxay Həsənalının sifətindən bir qəzəb kölgəsi keçdi, amma özünü saxladı, təmkinini pozmadı.

– Böyük bəy! – dedi. – Mən sənin evinə oğlumun təvəqqəsi üçün gəlmişəm. Belə sözlərə dözmək mənim şanıma şayəstə deyil! Danışığına fikir ver!

Solaxay Həsənalının hər bir sözü xəncər kimi kəsirdi.

Böyük bəy ayağa qalxdı:

– Sənin oğlun cinayətkardı, Həsənalı kişi...

– Nə üçün?

– Çünki öz yerini bilməyib, çünki mənə silahlı müqavimət göstərib, seçmə atlarımı qanına qəltan eləyib, adamlarımı yaralayıb!

– O, sənin bacını zorla aparmayıb.

– Bunu ədalət məhkəməsi həll eləyəcək. Naçalnik burda yoxdu, gələn kimi oğlunu verəcəyəm onun sərəncamına.

– Axır sözündü, bəy?

– Qurtardıq, Həsənalı kişi!

Solaxay Həsənalı sol əlini tüfəngə apardı və tüfəngi yerdən qaldırıb:

– Böyük bəy! – dedi. – Ağa Məhəmməd şah Qacar Qarabağa hücum eləyəndə mənim babam Güzdəkli Bayandur sənin babanı bütün əhli-əyalı ilə birlikdə ölümdən qurtarıb. Bunu bütün Qarabağda bilməyən yoxdu.

Böyük bəy:

– Bunu mən də bilirəm. – dedi. – Sən də yaxşı bil ki, Həsənalı kişi, ikinci dəfə belə bir hadisə baş versə, Güzdəkli Bayandurun nəvəsinə öz borcumu qaytarram! Oğlunu buraxsam, bütün mahalda biabır ollam, tay-tuşlarım mənə tənə eləyib gülər. Oğlun mənim ad-sanıma, əsil-nəcabətimə toxunub! Oğlun cəzasına yetməlidi!

Solaxay Həsənalı daha qəzəbini boğa bilmədi, kişinin ağzı-gözü əyildi:

– Əsil-nəcabət böyük sözdü, bəy! – dedi. – Mənim babalarım üstündə durduğumuz bu torpağın yolunda canlarından keçib! Amma sənin babaların bu torpağı qəsb eləməyə gələnlərin qabağına düşüb bələdçilik eləyib!

Bu sözlər Böyük bəyi sarsıtdı və bəy bir müddət donuq nəzərlərlə Solaxay Həsənalıya baxdı, sonra boğuq səslə:

– Bir də ayağın mənim evimə dəyməsin! – dedi.

Solaxay Həsənalı əlini qapıya atdı:

– Mənim oğlum bir stəkan bulaq suyu deyil, birnəfəsə başına çəkəsən!

– Əlindən gələni əsirgəmə, Solaxay Həsənalı!

– Baxarıq!

– Baxarıq!

Solaxay Həsənalı bəyin qapısını ardınca çırpıb iri addımlarla birinci mərtəbəyə düşdü, həyətə çıxdı və yaşına yaraşmayan bir çevikliklə həyətdə yiyəsini gözləyən kəhər atın belinə sıçrayıb, çapıb getdi...

...Fəxrəndə xanım yataq otağının pəncərəsindən çapıb gedən atlını gördü və çiyninə, döşünə tökülmüş uzun saçlarını yığmadan başını darayan qulluqçu qızı kənara itələyib yataq otağından çıxdı, uzun yataq libasının ətəkləri ayağına dolaşa-dolaşa Böyük bəyin otağına girdi və hiddətindən alışıb yana-yana:

– Niyə buraxdın onu? – soruşdu. – Evdəki qulluqçu-nökərin hərəsinə bir qızıl onluq bağışlamışam ki, ağızlarını mumlasınlar, amma bütün Şuşa əhli bu saat Şahnazın ovçuya qoşulub qaçmasından danışır. Sənin bacın Yunis bəyi də tay-tuş yanında xar elədi! Niyə salamat buraxdın bu quzğunu, it atasını?!

Böyük bəy arvadına yaxınlaşıb əllərindən tutdu:

– Sakit ol, Fəxrəndə xanım, – dedi. – Solaxay Həsənalı mənim qapıma təvəqqəyə gəlmişdi. Qapıya gələn adamı yola salmağı da bacarmaq lazımdı.

Fəxrəndə xanım sakitləşə bilmirdi:

– Ərəbzənki kimi yaraq-yasağın içində idi, demirdin vurar səni, bizi başsız qoyar?

Böyük bəy gülümsədi:

– Vurmadı ki!..

Fəxrəndə xanım:

– Yumşaqsan, Böyük, çox yumşaqsan, – dedi. – O gədə ölməlidi! Eşitdinmi? Bu ləkə qanla yuyulmalıdı. Yoxsa bəylər, ağalar bir tərəfə, heç nökər-qulluqçunun da gözünə baxa bilmərik, camaatın üzünə çıxa bilmərik. Qoy görsünlər ki, Böyük bəyə sataşmaq nə deməkdi!

– Sakit ol, Fəxrəndə. Sənin sözündə bir həqiqət var. Mən kəndləri gəzib əlsiz-ayaqsızlara kömək edirəm. Kəndlilərin zəhmətini asanlaşdırmaq üçün maşınlar gətirdirəm. Mil düzünə su çəkdirmək istəyirəm. Ancaq, görünür, biz bir əlimizdə kitab, digərində qılınc tutmalıyıq.

– Allaha çox şükür, – dedi. – Nəhayət, qəti bir fikrə gəlib çıxdın.

– Fəxrəndə, mən hiss eləyirəm ki, hər tərəfi inqilab əhvali-ruhiyyəsi bürüyüb. Qəzetlərdən də bunu hiss eləyirəm, Bakıdan, Peterburqdan aldığım xəbərlərdə də bunu görürəm, lap elə bu – Solaxayın danışığında da bunu hiss elədim. Bu, dəhşətli işdi, Fəxrəndə. Böyük-kiçik olmayandan sonra, hörmət də götürüləcək, aləm qarışıb məzhəb itəcək. Bu gün mənim bacımı götürüb qaçmağa cəsarət eləyən rəiyyət, sabah bütün zadəgan sinfinin üstünə çomaq qaldıracaq. Bunun qarşısını almaq lazımdı.

Fəxrəndə xanımın gözləri mehribanlaşdı, bir az doluxsundu:

– Allaha çox şükür, Böyük, – dedi. – Çox şükür Allaha!..

... Kəhər at isə Şuşadan çıxıb Topxana meşəsinə girdi, kol-kosların, ağacların arasından çapdı, dərə keçdi, təpə aşdı...

...Qaçaq Bahadırın gözətçilərindən biri qaya arxasından çıxıb onlara tərəf çapan atlını gördü, beşaçılan tüfəngi belindən aşırıb fit çaldı. Bir neçə gözətçi qaçaq qayaların arxasından başını qaldırıb atlıya tərəf baxdı və birdən qaçaqlardan biri ayağa qalxdı, əlini gözünün üstünə qoyub atlıya bir də baxdı, sonra:

– Əyə, Solaxay Həsənalıdı! – dedi. – Biriniz düşün aşağı, kişiyə bələdçilik eləyin. Biriniz də Bahadıra xəbər verin, qonağı gəlib.

Solaxay Həsənalı kəhər atın yalına yatıb çapırdı.

IX

Şuşa yatmışdı. Şuşanın dağları-daşları da, sıldırım qayaları da, dərə-təpələri də, hündür ağacları, bağ-bağatı da yatmışdı və həmin aydın gecədə, ay işığında bağ-bağat arasından görünən Şuşa evlərinin kirəmit damları da bu dəm lal sükut içində idi.

Və bu lal sükutu Şuşanın sal daş küçələri ilə çapan atların nal səsi pozdu.

Qaçaqlar Böyük bəyin imarətini dövrəyə aldı...

Və elə bil, bu qəfil nal səslərini, at fınxırtısını gözləyirmiş kimi, zirzəminin bir küncündə oturub belini divara söykəmiş Nicat yerindən sıçradı, qulağını zirzəminin qapısına söykədi, qulaq asdı...

...Qaçaqlardan biri atın üstündən Böyük bəyin həyət hasarına atıldı, hasardan həyətə tullandı, darvazanın lomunu çəkib çıxartdı, darvazanın enli qapıları taybatay açıldı və çiyninə yapıncı salmış, yaraqlı-yasaqlı Qaçaq Bahadır içəri birinci çapdı; qalan atlılar da başçılarının dalınca Böyük bəyin həyətinə çapdı...

...Və bu dəm Qüdrət özünü hövlnak zirzəminin üstündən yerə atdı:

– Qaçaqlardı! – qışqırdı. – Qaçaqlar gəlib! – Sonra əlindəki beşatılan tüfənglə həyətə dolmuş qaçaqların qaraltısına dalbadal atəş açdı.

Ara qarışıb, məzhəb itdi.

Böyük bəyin adamları kimisi zirzəminin damından, kimisi birinci, ikinci mərtəbənin aynabəndindən, kimisi də pəncərələrdən qaçaqları gülləyə tutdu.

Atlar kişnədi, qaçaqlar tüfəng oynatdı, kimi ikinci mərtəbənin aynabəndindən, pəncərələrindən başı üstə yerə gəldi, kimi atdan yıxıldı.

Böyük bəyin imarətinə vurnuxma düşmüşdü, qulluqçular çığırışa-çığırışa ora-bura qaçdı, nökərlər əlinə tüfəng aldı. Böyük bəy özü təpiklə vurub yataq otağının qapısını açdı, elə gecə paltarında da ikinci mərtəbənin həyət pəncərəsinə tərəf atıldı, əlindəki tüfəngin qundağı ilə pəncərə şüşəsini vurub sındırdı və tüfəngi döşünə sıxıb dalbadal atmağa başladı.

Çörəkçi Gözəl arvad çarpayısının üstündə oturub dili-dodağı əsə-əsə pıçıldayırdı:

– Allah, sən saxla!.. Allah, sən saxla!..

Fəxrəndə xanım əynindəki gecə köynəyində, uzun saçları döşünə-başına tökülmüş halda özünü o pəncərəyə, bu pəncərəyə vururdu, səsi gəldikcə qışqırırdı:

– Qüdrət! Qüdrət! O gədəni vur! Öldür ovçunu, Qüdrət! Qoyma diri qala onu! Öldür onu, Qüdrət! Qüdrət!..

Fəxrəndə xanım özünə yer tapa bilmirdi, elə bil, qəfəsə salınmış heyvan idi, bütün gözəlliyini, qadınlığını, xanımlığını yadından çıxarmışdı, əl-ayağına dolaşan nökər-qulluqçuların arasından özünü o pəncərəyə, bu pəncərəyə atırdı, səsi boğulanacan qışqırırdı:

– Qüdrət! Qüdrət! Öldür ovçunu! Öldür!..

Qüdrət isə, əlbəttə, xanımın sözlərini eşidirdi, amma böyük tut ağacının enli gövdəsi yanında yerə sinib zirzəminin qapısına tərəf atılmağa macal tapmırdı – qaçaqların gülləsi, elə bil, dolu idi, zirzəminin həndəvərini dəlik-deşik edirdi.

Böyük bəy gülləsi qurtarmış tüfəngi hiddətlə yerə çırpdı.

Güllə səsləri yavaş-yavaş seyrəldi və bu zaman Nicatın var gücü ilə zirzəminin qapısını döyəcləməyi aydınca eşidildi.

Qaçaq Bahadır zirzəmiyə tərəf çapdı, atdan sıçrayıb qapının qıfılına iki güllə sıxdı, sonra iki güclü təpiklə qapını açdı, var səsilə:

– At çəkin bura! – bağırdı, sonra zirzəmidən özünü çölə atan Nicata: – Atlan! – dedi və özü də atının belinə sıçradı.

Nicat zirzəminin qabağına at çəkib gətirən qaçağa məhəl qoymadı, yüyürüb özünü Böyük bəyin imarətinə saldı, əlini çırpa-çırpa, təpiklə qapıları bir-bir açdı: bütün otaqlar bomboş idi və nəhayət, Nicat çarpayıda oturub öz-özünə:

– Allah, sən saxla!.. Allah, sən saxla!.. – pıçıldayan çörəkçi Gözəl arvadı gördü.

– Şahnaz hardadı?

Qorxudan gözləri bərələ qalmış Gözəl arvad:

– Burda yoxdu, qadan alım, – dedi. – Kəndistana göndəriblər onu, dərdin ürəyimə! Dünən axşam yola saldılar onu!

Və bu zaman at nallarının səsi aləmi ağzına götürdü. Qaçaqlardan biri darvazadan həyətə çapdı:

– Kazaklar!

Qaçaq Bahadır atı birbaşa Böyük bəyin imarətinə çapdı, atlı-atlı da pilləkənləri qalxıb dəhlizə girdi, ona tərəf yüyürən Nicata:

– Tez elə! – qışqırdı və yenə də çapıb dəhlizdən həyətə düşdü.

Nicat imarətdən çıxıb yəhərli atın belinə atıldı, yüyəni qaçaqdan aldı və Qaçaq Bahadırın ardınca çapdı.

Bahadır darvazadan birinci çıxdı, sonra Nicat, sonra da o biri qaçaqlar çapıb darvazadan çıxdı.

Otuz-qırx kazak atlısı qaçaqların ardınca düşdü və atışma təzədən qızışdı, qaçaqlardan, kazaklardan bir neçəsi Şuşanın küçələrinə sərilib qaldı...

Böyük bəy özünü Qüdrətin çəkib gətirdiyi atın üstünə atdı:

– Atlanın! Kim salamatdısa atlanın! – dedi. – Hamısını qırmaq lazımdı! Yurdlarını kor qoymaq lazımdı!

Qaçaqlar isə onları qovan kazakları bir-bir yerə sərə-sərə Topxana meşəsinə tərəf üz qoymuşdu...

...Böyük bəyin seçmə atları özlərini kazaklara çatdırdı və atışma daha da şiddətləndi, daha da qızışdı.

Böyük bəy ayağını üzəngiyə basıb, atın belində dikəldi:

– Qüdrət! – qışqırdı. – Qüdrət, min qızıldı ovçunun başı! Min qızıldı qiyməti!.

...Ehtirasdan və hiddətindən bığlarını gəmirən Qüdrətin xallı atı, axır ki, kazaklardan və Böyük bəyin atlılarından ayrıla bildi, irəli çıxdı, dalbadal çapan Qaçaq Bahadırla Nicata yaxınlaşmağa başladı.

Qaçaq Bahadır hərdən arxaya güllə atırdı, amma Qüdrət gah sola, gah sağa burulub bu güllələrdən yayınırdı: Nicat silahsız idi.

Bu dəfə Qüdrət qabaqdakı atlıları gülləyə basdı və birdən-birə də Qaçaq Bahadırın çapdığı atın qabaq ayaqları büküldü və at boynu üstə çevrilib yerə sərildi, ağzından qan açıldı. Qüdrətin gülləsi ciyərini deşib keçmişdi, amma Qaçaq Bahadırın belə işlərdə, görünür, səriştəsi çox idi, bir göz qırpımında sıçrayıb ayağa qalxdı, sol əli ilə yapıncını boynundan qoparıb yerə atdı, sağ əli ilə tüfəngi qaldırdı, gözünün birini qıyıb tələsmədən, arxayın nişan aldı və Qaçaq Bahadırın tətiyi çəkməyi ilə az qala çapıb ona çatmış Qüdrətin başının geri getməyi bir oldu: Qaçaq Bahadırın gülləsi Qüdrətin düz alnının ortasını deşib, beynini göyə sovurdu.

Qüdrət bir motal tuluğu kimi yerə düşüb qaldı. Xallı at bu vurhavurdan baş götürüb çapdı.

Kazaklar Qaçaq Bahadırı atsız gördü; atsız gördü, yəni köməksiz gördü, «qolu-qanadı sınmış» gördü, quzğun kimi üstünə çapdı və Qaçaq Bahadır da eyni təmkinlə, eyni arxayınlıqda ayaq üstə dayanıb təkəlli tutduğu tüfəngi atırdı.

Kazaklardan biri yerə sərildi, ikincisi, üçüncüsü yerə sərildi, amma kazaklar da çox idi və indicə Qaçaq Bahadıra yetişəcəkdilər.

Yasavul:

– Jivım! – bağırdı. – Jivım yeqo!

Və bu dəm Nicatın atı şahə qalxdı və Nicatın dartdığı yüyənin tarımlığından iki dal ayağı üstə geri döndü və atın geri dönməsi ilə də Nicatın geriyə, Bahadıra tərəf çapmağı bir oldu.

Qaçaq Bahadır əvvəlcə əlindəki tüfəngi Nicata atdı, sonra özü Nicatın qabağına yüyürə-yüyürə bir göz qırpımında atın tərkinə atıldı və bu müddətdə Nicatın əlindəki tüfəng iki dəfə dalbadal açıldı və az qala, onlara çatan iki kazak da bir-birinin ardınca yerə sərildi...

...Qaçaqlar özlərini Topxana meşəsinə verdilər və sıx, uca ağaclar arasında görünməz oldular...

Yasavul:

– Nazad! – qışqırdı və bu dəfə kazakların atı şahə qalxdı, kazaklar meşəyə girməyib geri döndülər.

Böyük bəy:

– Qorxaqlar! – qışqırdı. – Muzdurlar! Gədə-güdədən qorxan acizlər! Söz pəhləvanları.

Yasavul Böyük bəyə tərəf çapdı:

– Bek, oni v tom lesu – kak rıba v vode! Zastrelyat vsex nas kak zaysev!

Böyük bəy hiddətindən titrəyə-titrəyə öz atlılarına tərəf çöndü:

– Gedək! – dedi. – Dalımca! Solaxay Həsənalının evinə gərək od vurub yerləyeksan eləyim!

...Və Böyük bəyin atlıları çapa-çapa kazaklardan ayrılıb Şuşaya tərəf üz qoydu...

... Və həmin aydın gecənin macərası Solaxay Həsənalının ev-eşiyinin, bağ-bağatının göyə qalxan alovu ilə axıra yetdi; alov dillərinin işığında həyət-bacadakı arvad-uşağın ərşə çıxan naləsi ilə, bütün bu yerləri yandırıb külə döndərən əli məşəlli atlılarının əməlinə baxa-baxa:

– Odlayın! Odlayın bu quldurlar yuvasını! – deyən Böyük bəyin sözləri ilə axıra yetdi.

X

Gün Topxana meşəsində təkcə yarpaqların üstünə düşürdü; ağacların qol-budağı o qədər sıx idi, o qədər bir-birinə bitişmişdi ki, meşənin içində, elə bil, axşam idi.

Iki atlı yavaş-yavaş yanaşı addımlayırdı.

Qaçaq Bahadır:

– Qal, – dedi. – Qal mənimlə. Qal mənimlə bu köpək uşağının, bu tacir-darğaların, bu kazakların anasını ağlar qoyaq!

Nicat:

– Sonra? – soruşdu. – Sonra nə olsun? Kazak azdı? Naçalnik, pristav olmağa adam azdı? Bunlar gedib, onlar gələcək, nə qazanassan? Onun anasını sən ağlar qoyassan, sənin atlılarından da beşinin anası ağlar qalacaq. Bu cür gəlib, amma bu cür gedə bilməz, Bahadır! Ilanı gərək başından əzəsən!

– Haradı yolun?

– Horadizə düşüb, ordan Bakıya gedəcəyəm.

Qaçaq Bahadır:

– Vağzalda tutarlar səni, – dedi. – Böyük bəy bütün Qarabağ mahalında səni axtartdırır.

– Maşinist dostlarım var, aparacaqlar məni.

– Böyük bəyin əli uzundu, Bakıda da çatar sənə.

– O uzun qolları kəsməkdən ötrü gedirəm Bakıya, Bahadır!

Qaçaq Bahadır atın başını çəkib dayandı. Nicat da atını saxladı. Bir müddət bir söz demədilər, bir-birilərinə baxdılar. Sonra Qaçaq Bahadır:

– Yolun sayalı olsun, qardaş! – dedi. – Dünyanın işləridi, sən gedəsi oldun, mən qalası. – Sonra Qaçaq Bahadır başını qaldırıb Topxana meşəsini ağac-ağac, kol-kol gözdən keçirtdi. – Mənimki bu Topxana meşəsidi. Nə qədər burdayam, nə qədər at belindəyəm, nə qədər tüfəng tutur əlim, nişan seçir gözüm, atışacağam bu köpək uşağıyla! Nə hökumət olur-olsun, atdan düşdü yoxdu, qardaş. Bütün dünyanın hökumətləri mənim düşmənimdi! – dedi Qaçaq Bahadır. – Yaxşı yol sənə! – Və Qaçaq Bahadır geri döndü, çapıb Topxana meşəsində görünməz oldu.

Tək atlı isə yavaş-yavaş dağlardan endi və bu dəm bu tək atlının hər bir hərəkətində bir hüzn, bir kədər var idi, bütün bu yerlərdən ayrılıb getməyin hüznü, kədəri.

İKİNCİ HİSSƏ

I

Yenə Cıdır düzü idi və yenə də bir neçə il bundan əvvəlki kimi hardansa uzaqlardan həmin xanəndənin səsi gəlirdi:

Deyirlər Qarabağ bir cənnət imiş,
Bəslərmiş qoynunda mələklərini.
Məndə qüdrət hanı qələm çalmağa,
Tərif eləməyə ancaq birini...

Yenə də Məlikşahnəzər kahasının üst tərəfində xalça salınmışdı və yenə də bu xalçanın rəngbərəng naxışları, elə bil, öz rəngini bir-bir bütün ətrafdakı gül-çiçəkdən almışdı.

Şahnaz xanım Məlikşahnəzər kahasının lap qabağına gəlib Topxana meşəsinə baxırdı.

Gülgəz Cıdır düzündə kəklikotu qoymamışdı, ətəyini doldurub qaça-qaça Şahnaz xanımın yanına gəldi:

– Oh, ay xanım, – dedi. – Yenə ora baxırsan? Vallah, sənin bu işlərin məni salıb qorxuya, heç yata bilmirəm gecə...

Şahnaz xanım gözlərini Topxana meşəsindən çəkmədi:

– Niyə?

– Elə bil o Topxana meşəsi ovsunlayıb səni, ay xanım...

Şahnaz qulluqçu qıza bir söz demədi, elə bil, özü özü ilə danışdı:

– Elə bil, bu Topxana meşəsi də bizdən həmişəlik üz döndərib... Elə bil, çox-çox uzaqdadı, soyuqdu, küskündü...

Gülgəz doğrudan-doğruya vahimələnmişdi və qız içini çəkib dedi:

– Düz dörd ildi belə sözlər danışırsan, ay xanım, vallah, tay qorxumdan meşəyə gedə bilmirəm... – Sonra Gülgəz birdən-birə sevincək oldu. – Bilirsən, ay xanım, bəyin bayaqkı qonaqlarından biri deyirdi ki, Fitilbörkdə bir oğlan görüb, lap qağam Nicata oxşayırmış...

Şahnaz xanım bir söz demədi. Gülgəz and-aman elədi:

– Xanım, nənəmin canı üçün bu dəfə doğru deyirəm!

Şahnaz xanım qulluqçu qıza baxdı:

– Bəs bir söz danışmayıblar?

– Yox, danışmayıblar. Deyir elə yaxşı geyinmişdi ki, inanmadım o ola... Axmaq kişi, guya ki, Nicat qağam yaxşı geyinə bilməzmiş... Vallah, xanım, sağ-salamatdı qağam!..

– Bilirəm, əlbəttə, sağ-salamatdı! – dedi Şahnaz xanım və elə dedi bu sözləri, elə bil, Gülgəzi yox, özünü inandırmaq istəyirdi bu sözlərə. – Elə igid oğlan itib-batmaz! Amma niyə bir yol tapıb məktub göndərmir mənə, bir xəbər çatdırmır mənə?..

Gülgəz:

– Eh... – dedi. – Allah Böyük bəyə insaf versin...

Və qız bu cür hayıfsılanan kimi də, Şahnaz xanımın üzü sərt bir ifadə aldı:

– Bu nə sözdü, ay qız? – dedi. – Indi də bir o qalıb ki, sənin kimisinin biri Böyük bəyin qarasına danışsın?

Gülgəz qorxdu əməlli-başlı və yazıq qız tez özünü yığışdırıb:

– Bağışla, ay xanım, – dedi. – Qələt elədim... Əlbəttə, Böyük bəy istəsəydi, məni də elə qovardı ki, izim-sorağım da tapılmazdı. Amma sənə görə məni də saxladı evində...

Şahnaz xanım yumşaldı:

– Yaxşı, – dedi. – Mən yadımdan çıxardım o sözləri.

– Allah canına sağlıq versin, ay xanım, sənsiz mənim bir günüm olmasın, yetim qızam. Inşallah, qağam gəlib çıxar, yetişərsiniz bir-birinizə! Mənə də Allah birini yetirər. – Gülgəz birdən-birə göyə baxdı: göy tərtəmiz, mavi və sonsuz idi. Sənə qurban olum, ay Allah, tez ol, dayna!.. Elçi daşına baxmaqdan gözümün kökü saraldı ki...

Şahnaz xanım özünü saxlaya bilməyib güldü:

– Bəs tez-tez qabağına çıxan o dərzi oğlan necə oldu?

Gülgəz:

– Eh... – dedi. – Qoy iynəsini taxsın yaxasına! Dalından dəydim onun, xanım. Arvad kimi şeydi... Kişi gərək kişi olsun, Nicat qağam kimi!.. Oh, xanım, vallah, hər şey yaxşı olacaq, təki tez ərə gedək!..

Şahnaz xanım bu dəfə gülmədi, dərindən nəfəs alıb:

– Nə yaxşı ki, sən varsanmış... – dedi və yeriyə-yeriyə Məlikşahnəzər kahasının üstündən aşağı düşüb, Böyük bəyin imarətinə tərəf addımladı...

...Böyük bəy əyninə sadə libas geyib əlinə böyük bağ qayçısı almışdı və həyətindəki gül kollarını, ağac budaqlarını qayçılayıb nizama salırdı. Bu dörd ildə Böyük bəy heç dəyişməmişdi, təkcə saçları daha tamam-kamal ağarmışdı.

Böyük bəy darvazadan həyətə girən Şahnaz xanımı görəndə ağacların arasından çıxdı.

– Salam, bacı.

– Əleykəssalam.

Böyük bəy gəlib artırmanın qabağındakı skamyada əyləşdi və əlindəki qayçını qabağındakı mizin üstünə qoyub:

– Gəl otur, – dedi. – Gün çıxandan bağbanla birlikdə işləyirik.

Şahnaz xanım gəlib qardaşı ilə üzbəüz oturdu:

– Yaxşı eləyirsiz, işləmək kökəlməyinizin qabağını alır.

– Elədir, işləyəndə özümü çox yüngül hiss eləyirəm.

Bu vaxt Fəxrəndə xanım da imarətdən çıxıb, Böyük bəylə Şahnaz xanıma yaxınlaşdı, salamlaşıb mənalı-mənalı Böyük bəyə baxdı, sonra əlindəkn qəzetləri Şahnaz xanıma uzatdı:

– Al, sənin qəzetlərin gəlib.

Böyük bəy bir az yana çəkilib arvadına yer göstərdi:

– Gəl əyləş, Fəxrəndə. – Sonra gülümsəyib: – Bağışlayın ki, yanınızda belə bir qiyafədə oturmuşam, – dedi. – Libas sadə olanda, elə bil, adam da özünü yüngül hiss eləyir. – Sonra Şahnaz xanımın baxdığı qəzetlərə işarə eləyib zarafatyana: – Bu bolşevik mətbuatını oxumaqdan yorulmadın, bacı? – soruşdu.

Şahnaz xanım da eyni zarafatyanalıqla bir-bir qəzetlərin başlığına baxdı:

– «Azərbaycan», «El həyatı», «Al bayraq»... Görürsünüz ki, qardaş, heç biri bolşevik qəzeti deyil...

Böyük bəy qəzetlərdən birini açıb məqalələrin altındakı imzaları oxudu:

– Üzeyir Hacıbəyli... Hacı Ibrahim Qasımov... Ruhulla Axundov... – Böyük bəy birdən-birə əsəbiləşib qəzeti mizin üstündə bir tərəfə atdı və həmin sadə libasının döşündən qızıl papirosqabını çıxarıb açdı, bir papiros yandırdı. – Müsavat hökumətinin gözü kordu, görmür ki, bunlar hürriyyət, bərabərlik, demokratiya deyə-deyə əslində kommunizmi təbliğ edirlər!

Şahnaz xanım qardaşının könlünü almaq istədi:

– Hərənin bir əqidəsi var də, qardaş...

Böyük bəy dedi:

– Sən elə bilirsən ki, bunlar bir əqidə sahibidi?

Fəxrəndə xanım kinayə ilə söz atdı:

– Üzeyir bəyin millətin maariflənməsində haqqı var...

Böyük bəy, elə bil ki, arvadının sözlərindəki kinayəni hiss eləmədi:

– Bəs o birilər? – soruşdu. – Bunlar bolşeviklərə satılmış avantüristlərdi! Bunlar cəmiyyətdə istədikləri mövqeyi qazana bilmədikləri üçün, həyatın dibində çapaladıqları üçün, aristokratiyaya, var-dövlət sahibi olan ağıllı şəxslərə kin-küdurət bəsləyir... Müsavat liderləri isə, qırqovul kimi başlarını kola soxub, üzr istəyirəm, quyruqlarından xəbəri yoxdu! Heylə olmasaydı, doktor Nəriman bəy kimi kommunistlərin açıq-açığına meydan sulamalarına yol verilməzdi. Nikolayı taxtdan elə bu saldı! Gördünüzmü ingilisləri? Ermənini rusa qatdı, rusu müsəlmana qatdı, hamısını bir yerə yığıb, Şaumyanını da, Məşədi bəyini də, Ivanını da Ağcaqum səhrasında güllə-borandan keçirdi!..

– Yazıq Mir Həsən bəy də onların arasında idi, qardaş...

Fəxrəndə xanım bu dəfə kinayəsiz, açıq-aşkar bir hirslə:

– Mir Həsən bəy dinc oturaydı, Şuşada balalarımıza dərs deyəydi, cavan yaşında qanına qəltan olmayaydı! Qudurğanlara qoşulanda, dinsiz-imansızlara qoşulanda axırı belə olar!

Şahnaz xanım Fəxrəndə xanımla mübahisə eləmədi, qardaşından soruşdu:

– Sizcə Müsavat nə etməlidi, qardaş?

Böyük bəy, elə bil, özü də özünə bu sualı vermişdi və cavabını da çoxdan hazırlamışdı:

– Bir gün, bir saat belə itirmədən xaricdən kömək istəmək lazımdır. Birinci növbədə Ingiltərədən! Firənglər özləri təxribat carçısıdı, almanlar da bu saat öz haylarındadı. Naxçıvan tərəfdə Türkiyə ilə sərhədi açmaq lazımdı. Dünya əfkar-ümumiyyəsini ayağa qaldırmaq lazımdı! Müsavat liderləri isə, başda Məhəmməd Əmin cənabları olmaqla, arxayın oturub süsən-sünbül oxuyurlar. – Sonra Böyük bəy papirosu külqabıya sıxıb söndürdü və ayağa qalxdı. – Yaxşı, siyasətdən bəsdi daha. Gəlin bir az gəzişək. Bu ab-hava ilə, bu təbiətlə bu söhbət heç uyuşmur bir-birinə...

Və Böyük bəy, Fəxrəndə xanım, Şahnaz xanım həyətdəki hündür tut ağaclarının, qoz ağaclarının arası ilə gəzişməyə başladı; Böyük bəy nə isə dedi, Şahnaz xanım güldü, Fəxrəndə xanımın da dodağı qaçdı...

...Bu zaman naçalnik Kəriş bəy başının dörd-beş atlısı ilə çapa-çapa Molla Nəsrəddin yolundan çıxıb Daşaltı tərəfdən Şuşaya qalxdı...

... Bu dörd ildə Böyük bəyin imarətində təzə adam peyda olmuşdu. – Qüdrətin kiçik qardaşı Hümmət böyük qardaşının yerini tutmuşdu; Hümmət tələsik imarətdən çıxıb həyət darvazasına tərəf qaçdı, tələsik də darvazanın qapılarını taybatay açdı.

Kəriş bəy başının atlıları ilə içəri çapdı:

– Bəy evdədi?

Hümmət:

– Bəli, naçalnik! – dedi və Kəriş bəyin atının boynunu tutdu.

Kəriş bəy atdan yerə atılıb yüyəni Hümmətə verdi və iti addımlarla imarətə tərəf getdi...

... Hümmət tələsik özünü bağçada gəzişən Böyük bəygilə yetirdi:

– Ağa, naçalnik Kəriş bəy cənabları gəliblər...

Böyük bəy təəccüb etdi:

– Naçalnikdən nə əcəb bu vaxt? – Sonra, istər-istəməz, üst-başına baxdı. – Libasımı dəyişib gəlirəm. Get naçalniklə məşğul ol.

Hümmət:

– Işi vacibdi, ağa, – dedi. – Sizinlə tez görüşmək istəyir.

Böyük bəy, elə bil, nəsə hiss edib, Fəxrəndə xanıma baxdı:

– Siz gəzişin, – dedi və tələsik imarətə tərəf addımladı.

Fəxrəndə xanım nigarançılıqla ərinin ardınca baxdı, sonra üzünü Şahnaz xanıma tutub dedi:

– Bu gecə qardaşın gözünü də yummayıb...

– Niyə?

– Bütün Şuşa əhli danışır ki, Böyük bəyin bacısı bir ovçuya aşiq olduğu üçün heç kimə getmir, elçini elçi dalınca geri göndərir...

Şahnaz xanım çoxdan bəri ürəyində yığılıb qalmış sözləri, birnəfəsə Fəxrəndə xanımın üzünə çırpdı:

– Eybi yoxdu, o sağ gəlsə, mənim ərim olacaq, ölmüş olsa, mən onun xatirəsiylə yaşayıb heç kəsə getməyəcəyəm. Qoy desinlər ki, Mehmandar ağanın qızı bir kasıb ovçunun dərdindən qarıyıb evdə qaldı!

Bu sözlər Fəxrəndə xanıma təsir etdi və bu dörd ildə saçlarına adda-budda dən düşmüş, iri qara gözlərinin qıraqlarında güclə seziləcək qırışlar əmələ gəlmiş bu qadın dərin bir mütəəssirliklə:

– Böyük bəy həmişə sənə ata, mən də həmişə ana-bacı olmuşam, – dedi. – Adam anasıyla, böyük bacısıyla belə danışmaz... – Və Fəxrəndə xanım tələsik addımlarla uzaqlaşdı.

Şahnaz xanım bu hündür ağaclar arasında, bu böyük bağda tək qaldı...

...Kəriş bəy Böyük bəyin otağında var-gəl edirdi, addım səsləri eşidib, qapıya tərəf baxdı. – Böyük bəy tələsik içəri daxil oldu:

– Salam, Kəriş bəy, xeyir ola?

Kəriş bəy Böyük bəyin əynindəki bu qəribə libasa fikir vermədən birbaşa mətləbə keçdi:

– Dünən Müsavat nazirləri hökuməti bolşeviklərə təhvil veribdi. Gəldim sizə deyim ki, nə qədər camaat xəbər tutmayıb, özünüz barədə bir tədbir görəsiz.

Kəriş bəyin sözləri Böyük bəyi tamam sarsıtdı və bəy cibindən bir papiros çıxarıb yandırdı:

– Mən bunu gözləyirdim, – dedi.

Kəriş bəy yenə də var-gəl edə-edə:

– Vaxt itirmək olmaz, bəy, – dedi. – Qırmızıların on birinci ordusu Bakını alıb, ordadı, yeriyəcək ağzı bu tərəfə.

Böyük bəy əlindəki papirosu hirslə yerə çırpdı:

– Bəs siz onları necə qarşılayacaqsınız? Siz, Müsavat naçalnikləri?

Kəriş bəyin sifəti sərt bir görkəm aldı və yerində dayanıb sərt də dedi:

– Böyük bəy, boş mübahisənin yeri deyil. Mən sizinlə bir süfrədə duz-çörək kəsmişəm, bununçün da özümə borc bildim ki, sizi şəxsən xəbərdar edim!

Böyük bəy özünü ələ aldı:

– Bağışlayın, bəy, – dedi. – Bəs, siz özünüz nə eləmək fikrindəsiz?

– Atlılarım sizin həyətdə gözləyir məni. Yarım saatdan sonra gedirəm Araz qırağına – öz kəndimiz Hacımahmudluya.

– Sonra?

– Sonra da baxarıq işin gedişatına... Lazım gəlsə, keçərəm Arazın o tayına. Rus ordusu sərhədi pozub Arazı keçməz. Iran, hər halda, Irandı...

– Demək qaçırsınız?

Kəriş bəyin sifəti yenə də sərt bir görkəm aldı:

– Başqa nə etmək olar, bəy? Rusiyanın hırnan-zırı qanmayanları ayaq açıb üstümüzə yeriyir. Bizim millətin satqınları da onlara bələdçilik edir!..

– Hökuməti şəxsən kimlərə təhvil veriblər?

– Hökuməti Müsavatdan təhvil alanlardan mənə ikisi məlumdu: Həmid Sultanov, Çingiz Ildırım.

Böyük bə, az qala, qəhqəhə çəkib güldü:

– Qubadlı Ildırım bəyin oğlu Çingiz Ildırım?! – dedi. – Kommunist imiş demək! Öz xadimlərinin kim olduğunu bilməyən hökumətin aqibəti, əlbəttə, belə olar! – Və Böyük bəy qəfildən əlini iri yazı mizinin ortasına çırpdı. – Yox, mən qaçmayacağam.

Kəriş bəy istehza ilə dedi:

– Kəhrizli Əhməd bəyin qızı Ayna xanım da beş yüz atlı ilə Bərdənin yolunu kəsib, gözləyir ki, bolşevikləri Qarabağa buraxmasın...

Bu xəbər, bu istehza ilə deyilmiş sözlər, elə bil, bir dirək oldu Böyük bəy üçün, yapışdı ondan:

– Afərin, Ayna xanım! Kişi qızıdır! Siz müsavatçılarsa qaçın gizlənin, aralıq sakitləşəndən sonra hərəniz qolunuza bir qırmızı bağlayıb çıxarsınız ortalığa!

Kəriş bəy acıqlı-acıqlı:

– Mən belə sözlərə dözmərəm, bəy! – dedi. – Inciklik düşər araya! Vaxtı deyil! Əgər bir su səni aparırsa, ona sel deməyi bacarmaq lazımdı!

Böyük bəy qışqıra-qışqıra:

– Yox, Kəriş bəy! – dedi. – Yox! Bolşevik hökuməti axıra qədər davam gətirməyəcək! Rusiya camaatı acından qırılır! Xaricdən heç kim kömək eləmir. Təkcə lütlərlə dövlət yaratmaq olmaz! Ona görə də bizim müqavimətimiz məqsədəuyğundur. Biz, imkan düşdükcə, bolşeviklərin qabağını kəsib onları içimizə buraxmamalıyıq. Biz Bakı neftinin Rusiyaya daşınmasına mane olmalıyıq. Bu saat Rusiyaya neft hava, su kimi lazımdı! Mən bilirəm ki, siz deyən selin qabağında dayanmaq çətindi. Ona görə də əl-ələ verməк lazımdı!..

– Mənasız işdi, bəy!

– Niyə? Niyə? Nə üçün?

– Çünki Lenin deyir: torpaq kəndlinin olmalıdı! Bilirsiniz bu nə deməkdi? Bəy, ac – qılınca çapar! Min illərdən bəri həsrətində olduğu torpağı kəndliyə boyun olandan sonra, onun qabağında da durmaq olmaz! Mən gedirəm, bəy, qoy Allah özü sizə kömək olsun!..

...Kəriş bəy başda olmaqla atlılar çapıb həyətdən çıxdı...

...Fəxrəndə xanım başıalovlu Böyük bəyin otağına girdi:

– Bu nə xəbərdi, Böyük?

Böyük bəy arvadını qorxutmasın deyə özünü ələ aldı, imkan daxilində, mülayim və sakit danışmağa çalışdı:

– Düzdü, Fəxrəndə, bolşeviklər hökuməti yıxıblar Bakıda. Naçalnik Kəriş bəy buna görə gəlmişdi. Başımıza çarə qılmağımızı təklif edirdi.

– Bəs sən nə qərara gəldin?

Böyük bəy daha özünü saxlaya bilmədi qışqıra-qışqıra:

– Vuruşacağam! – dedi. – Axır nəfəsimə kimi vuruşacağam! Bolşevikləri buraxmayacağam Qarabağa! Hümmət! Hümmət!

Hümmət tələsik içəri girdi:

– Bəli, ağa, nə buyurursunuz?

– Gədələrdən üç-dörd nəfərini götürüb çaparsan Şahsevən Vəli bəyin evinə. Mənim adımdan deyərsən ki, Araz qırağındakı bəylərin hər biri yüz atlı ilə birigün səhər tezdən Bərdədə hazır olsun. Nə qədər patron ehtiyatları var, nə qədər yaraq-yasaq var, götürsünlər! Di tərpən!

Hümmət otaqdan çıxa-çıxa:

– Baş üstə, – dedi...

...Hümmət başının üç-dörd atlısı ilə birlikdə çapıb bəyin həyətindən çıxdı...

...Rəngi-ruhu qaçmış Fəxrəndə xanım soruşdu:

– Atlıları Bərdəyə niyə çağırırsan?

Böyük bəy, elə bil ki, daha bu dəqiqənin özündən vuruşda idi, ehtirasdan və hirsdən yana-yana qızdırmalı-qızdırmalı dedi:

– Kəhrizli Əhməd bəyin qızı Ayna xanım beş yüz atlı ilə Bərdədədi. Fikrim budu ki, onun atlıları ilə birləşib Yevlaxa gedək. Orda Gəncə, Şəmşir bəyləri ilə birləşək. Mən bu saat Kürdüstana çapıb Soltan bəylə görüşəcəyəm. Soltan bəy min beş yüz atlı çıxara bilər. Sonra Qazağa, o tərəfdən Qubaya, Lənkəran tərəfə, Şamaxıda Mehdi bəyə çapar göndərmək lazımdı. Gürcü menşevikləri ilə əlaqəyə girməyə çalışacağam, belə bir gün onları da gözləyir! Daşnaklardan kar aşmaz! Hə, başımıza çarə qılmalıyıq, düzdü! Nə qədər ki, Rusiyada bolşevik hökuməti hələ yerini möhkəmləndirməyib, başımıza çarə qılmalıyıq! Sonra gec olacaq! Bakıda düzəlmiş bolşevik hökumətinin bütün üzvlərini divara dirəyib bir-bir güllələyəcəyəm!..

Fəxrəndə xanım Böyük bəyə yaxınlaşıb iki əli ilə də ərinin güclü qollarından yapışdı:

– Böyük bəy! Mən sənin o vuruşlarına indidən xeyir-dua verirəm!

Böyük bəyin gözləri doldu və o, Fəxrəndə xanımı bərk-bərk bağrına basıb:

– Sağ ol, Fəxrəndə! – dedi. – Başqa cürə ola da bilməzdi. Sənin damarlarından gəncəli Cavad xanın qanı axır...

... Böyük bəy başının on-on beş atlısı ilə çapıb darvazadan çıxdı.

Fəxrəndə xanım da, Şahnaz xanım da, evin bütün qulluqçu-qaravaşı, hamı Böyük bəyin ardınca su atdı...

...Böyük bəyin atlıları Şuşadan çıxıb Laçın yoluna düşdü və çapa-çapa Turşsu dağları arasında gözdən itdi.

II

Qırmızı bayraq dalğalanırdı və bu bayrağı əlində tutmuş döyüşçü çapdıqca qırmızı bayraq qalan atlıların arasından keçib irəli çıxdı; qırmızı bayraq yol göstərirdi və bu yol indi Şuşa qalasına idi.

Qırmızılar hücuma keçmişdi və bu dəm Əsgəran qalasının həndəvərində at kişnərtisi, səs-küy, güllə-boran ərşə qalxmışdı.

Böyük bəyin atlıları davam gətirə bilmirdi.

Atının ayaqları qırılan kim, bir gülləyə hədəf olub yerə sərilən kim, vuran kim, vurulan kim...

Böyük bəy atırdı, Yunis bəy atırdı, Hümmət atırdı.

Mirzə bəy bir qaya dibinə qısılıb atın cilovunu bərk-bərk əlində tutub saxlamışdı və özünü güllə qabağına verməyib bütün bu həngamənin, bu qanlı vuruşun nə ilə qurtaracağını gözləyirdi.

Qırmızıları saxlamaq mümkün deyildi.

Nicat Ovçuoğlu çapa-çapa əlini yuxarı qaldırıb qışqırdı:

– Irəli! Irəli!

Və bu çağırışdan sonra, elə bil, qırmızıların atları daha yeyin getdi, güllələri daha sərrast oldu.

Birdən-birə Nicat Ovçuoğlunun altındakı atın qabaq ayaqları büküldü və düz alnından dəyən güllə atı yerə sərdi və Nicat Ovçuoğlu da bir göz qırpımında atın belindən yerə sıçrayıb:

– Irəli! Irəli! – qışqırdı.

Başına «Budyonnı papağı» qoymuş əsgərlərdən biri komandirin yanında atının cilovunu çəkdi və ağzından köpük tökülən at şahə qalxdı. Əsgər atın belindən atılıb:

– Min, komandir. – dedi. – Atalar üçdən deyib, üçüncü atdı dəyişirsən!

Nicat Ovçuoğlu atın belinə sıçradı və yenə də çapa-çapa:

– Irəli! Irəli! – qışqırdı...

...Böyük bəy gülləsi qurtarmış «Mauzeri» yerə çırpdı:

– Qıracaqlar hamımızı... – dedi. – Qıracaqlar... – Sonra ayaqlarını üzəngiyə basıb atın belində dikəldi və qışqırdı: – Çəkilin. Qurtarın canınızı! Salamat qalanlar Turşsu meşəsinə gəlsin!..

Və Böyük bəy başının bir dəstə atlısı ilə sıldırım qayalar arası, daş-kəsək arası kəsə yolla Şuşaya tərəf çapmağa başladı.

Bir dəstə qırmızı atlı onların ardınca düşdü.

Bayaq öz atını komandirə verən cavan əsgər indi başqa bir atda Böyük bəyi qovurdu və Böyük bəy də, bu «Budyonnı papaq»lı cavan əsgər də güllələrdən yayına-yayına bir-birinə atırdı.

Böyük bəy yenə də arxaya qanrılıb əlindəki tüfəngin tətiyini bir çəkdi, iki çəkdi, tüfəng açılmadı, bu dəfə də güllə qurtarmışdı.

Cavan əsgər bunu başa düşdü və daha da bərk çapmağa başladı. Böyük bəy tüfəngi yerə atıb iki əlilə də cilovdan tutdu və atın yalına yatıb özünü qurtarmaq istədi, amma Böyük bəyin axırı yetmişdi deyəsən – cavan əsgər ona çataçatda idi.

Və bu zaman bu sıldırım qayalar arasında qəfil bir güllə açıldı, cavan əsgər bir anlıq atın üstündə dikəldi, tüfəngi əlindən yerə düşdü, cilov əlindən çıxdı, iki əli ilə də başının arxasını tutdu, sonra bərəlmiş gözləri ilə qandan qızarmış əllərinə baxdı və bundan sonrasına vaxtı qalmadı, qızmış atın belindən sürüşüb böyrü üstə yerə sərildi və az qala, hədəqəsindən çıxacaq gözləri naməlum nöqtədə həmişəlik donub qaldı.

Arxadan çapıb gələn Hümmət indicə nişan alıb atdığı tüfəngi atın qarınaltı qayışına keçirdi və vurulmuş cavan əsgərin yanından ötüb çapa-çapa da Böyük bəyə yaxınlaşdı.

Böyük bəy:

– Sağ ol! Sağ ol, Hümmət! – dedi və iki əlilə də üst-başını yoxladı, bir şey tapmayıb, barmağındakı böyük almaz qaşlı üzüyü çıxarıb Hümmətə tərəf atdı: – Sənindi bu!

Hümmət üzüyü göydə tutub ovcunda sıxdı, sonra ovcunu açıb gün işığında par-par yanan almaza baxdı və dedi:

– Buna görə çox sağ olun, bəy! Amma buna görə qurtarmadım sizi!

Böyük bəyin gözlərində bir sevinc qığılcımı parladı və bəy fəxrlə nökərinə baxıb:

– Bilirəm, Hümmət! – dedi. – Qeyrətli qardaşlarsınız siz! Amma bu da lazımdı. Görürsən, dünya qarışıq dünyadı indi. Bir saatdan sonra nə olacaq, bilmək olmaz. Balalarına xərclik elə.

Və hər iki atlı çapıb sıldırım qayalar arasında gözdən itdi.

...Qırmızılar isə, «Ağa körpüsü»ndən keçirdi və daha onların qabağını heç kim kəsmirdi...

...Qırmızı bayraqlılar aramla, tələsmədən irəliləyirdilər...

III

...Axşam düşmüşdü və həmin axşam Böyük bəyin imarətində təkcə bir işıq yanırdı və indi Fəxrəndə xanımla Şahnaz xanım bu təkcə işığın – onluq lampanın arxasında üzbəüz oturmuşdu.

Heç kim danışmırdı, heç bir səs-səmir yox idi, amma bu sükutun özündə həyəcan, bir intizar, bir xof vardı.

Birdən həyətdə səs-küy eşidildi, at ayaqlarının səsi gəldi, darvaza açılıb-bağlandı və Gülgəz qaça-qaça içəri girdi:

– Böyük bəydi, xanım. Gəldi Böyük bəy!

Fəxrəndə xanım da, Şahnaz xanım da ayağa qalxdı və xanımların qalxmağı ilə də Böyük bəyin tələsik içəri girməyi bir oldu.

Fəxrəndə xanım:

– Böyük! – dedi.

Şahnaz xanım:

– Qardaş! – dedi.

Böyük bəy əyninə «çərkəzka» geymişdi və bu saat bəyin üst-başı çirkin-pasın içində idi və belə bir görkəm Böyük bəyə heç yaraşmırdı; bəy qızdırmalı-qızdırmalı:

– Həyəcanlanmayın! – dedi. – Qorxmayın. Fəxrəndə, qorxma. Bacım, heç bir şey olmayıb. Geri çəkilmək hələ məğlub olmaq deyil. Mən hələ qayıdacağam. Bolşeviklərə deyiləsi sözüm çoxdu hələ. Güllə ilə deyəcəyəm bu sözləri. Inanın, and olsun Allaha, dünənə qədər elə bilirdim ki, məndən çox nifrət eləmək mümkün deyil bolşeviklərə. Amma bu gün, indi, dünənkindən min dəfə, milyon dəfə artıq düşmənəm onlarla. Biz Qarabağ dağlarına çəkilirik, bir az qüvvə toplamaq üçün!.. Bir az nəfəsimizi dərmək üçün!.. Çoxdular!.. Vuruşandılar!.. Öldü var, döndü yoxdu deyəndilər... Fəxrəndə, gecə ikən ələ keçən nə varsa götür, Şahnazla birlikdə get Araz qırağında Şahsevən Xurşud bəyin evinə. On atlı seçmişəm, aparacaq sizi. Mən sizə orda baş çəkəcəyəm.

Fəxrəndə xanım ayaq üstə titrəyə-titrəyə:

– Mən sənsiz qala bilmərəm, Böyük! – dedi. – Nə götürəcəyəm mən! Bu malikanəni qoyub sənsiz neyləyəcəyəm mən? Sənsiz yuxumu gedər gözümə, Böyük? Səni and verirəm əmdiyin südə, sən hara, mən də ora!

Böyük bəy:

– Dağa-daşa düşmək çətin olar sənə, – dedi.

Fəxrəndə xanımın boğazının damarları şişdi və xanım ayaq üstə güclə dura-dura:

– Böyük! – qışqırdı. – Böyük!..

Böyük bəy arvadının əlini sıxdı:

– Yaxşı, – dedi, sonra yenə özündən çıxdı: – Məlunlar! Ac-yalavaclar! Evimizdən, babalarımızın min illik torpağından didərgin saldılar bizi! Yox, bu evə qayıdacağam mən, qayıdacağam! Sən hələlik burda qal, Şahnaz, hələlik. Gözüm üstündə olacaq, adamlarımın yarısını burda, sənin yanında qoyacağam. Pal-paltarlarını dəyişib səni qoruyacaqlar. Lazım olsa, tez qaçıracaqlar səni. Yoxsa ki, səhər-axşam at belində, bu meşə sənin, o meşə mənim gəzmək sənin kimi bir qız xeylağına şayəstə deyil. Nökər-naibdən kimi istəyirsən?

– Bir Gülgəz qalsa bəsdi. Başqa adam lazım deyil.

Böyük bəy yana-yana:

– Yox, – dedi. – Bir qulluqçu ilə səntək xanım keçinə bilməz. Aşpaz Hürü arvad, faytonçu Həbib, bir də bağban Muradxan dayı da qalar. Muradxan dayı etibarlı adamdı. Bəs... – Böyük bəy Fəxrəndə xanıma baxdı. – Bəs o çörəkçi Gözəl arvad hanı?

Fəxrəndə xanım:

– Bilmirəm, – dedi. – Bu gün sübh tezdən yoxa çıxıb...

IV

Səhər tezdən idi. Şuşa yuxudan təzəcə ayılmışdı.

Əlində səhəng tutmuş qızlar «Xan qızı» bulağında durub növbə gözləyirdi.

Səhər tezdən idi, Şuşa təzəcə yuxudan ayılmışdı, amma elə bil ki, günün günorta çağı idi, böyük-kiçik hamı həyətlərdə, küçələrdə idi və ən qəribəsi də bu idi ki, elə bil, bu boyda Şuşada, o Şuşada ki, Qafqaz Parisi deyərdilər ona, bir nəfər də olsun bəy geyimli-kecimli, xanım geyimli-kecimli adam yox idi, hamısı şəhər alverçiləri idi, şəhər sənətkarları idi, adi şəhərlilər idi.

Qalayçı qalayını çəkirdi, nalbənd eşşək nallayırdı, bağırsağçı bağırsaq aşılayırdı, sərrac yəhər düzəldirdi, misgər qazanla məşğul idi, palanduz palan tikirdi; xalçasatan idi, şirnisatan idi, çörəksatan idi, çəkmə-çust satan idi, müştəri gözləyirdi.

Əslində bu dəm bütün Şuşa gözləyirdi.

Kimsə:

– Gəlirlər!.. – qışqırdı.

Aləm bir-birinə dəydi. Camaat Şuşanın aşağısındakı «Ərimgəldi»yə yığışdı, «Xan qızı» bulağı boş qaldı, qızlar və o cümlədən, Gülgəz də camaata qoşulub şəhərin aşağı başına qaçışdı.

Əvvəlcə at ayaqlarının tappıltısı, araba təkərlərinin cırıltısı eşidildi, sonra qırmızı bayraq göründü, sonra şeypur dilə gəldi və Nicat Ovçuoğlunun başçılığı ilə qırmızı əsgərlər dəstə-dəstə «Ərimgəldi»dən keçib Şuşaya daxil oldu...

Bütün Şuşa tamaşaya çıxmışdı, kimi maraqla baxırdı, kimi məhəbbətlə baxırdı, kimi də paltarını dəyişsə də, gözlərinin ifadəsini dəyişə bilməmişdi, nifrətlə baxırdı...

...Gülgəz tələsik darvazadan içəri girib boş səhəngi bir tərəfə atdı və qaça-qaça Böyük bəyin imarətinə tərəf gəlib aşağıdan-yuxarı ikinci mərtəbəyə qışqırdı:

– Gəldilər! Gəldilər, ay xanım!..

Şahnaz xanım əlindəki kitabı bir tərəfə atdı, cəld ayağa qalxıb otağından çıxdı, tələsik pilləkənləri aşağı enib həyətə çıxdı:

– Nədi? Nə olub? – soruşdu.

– Gəldilər! Gəldilər, ay xanım!

– Kim gəldi?

– Bolşeviklər!

Şahnaz xanım bir müddət susdu, sonra dedi:

– Bəs, sən niyə sevinirsən, ay axmaq?

Gülgəz təəccüblə Şahnaz xanıma baxdı:

– Boy, ay xanım, bəs, onlar bizim hökumətimizdi də!.. Bizimkilərdi!..

V

Yenə də həmin təkcə lampa işığı idi və həmin təkcə lampa işığının altında, indi Şahnaz xanımla Gülgəz üz-üzə oturmuşdu.

Hər tərəfə cansıxıcı bir sakitlik çökmüşdü və bu sakitlik içində, ancaq pəncərə şüşəsini döyəcləyən yağışın səsi gəlirdi.

Çöldə bir yağış yağırdı ki, tut ucundan qalx göyə.

Gülgəz:

– Vallah, ay xanım, – dedi. – Heç gözüm alışmır e sənin bu görkəminə...

Şahnaz xanım da, Gülgəz kimi, əyninə qulluqçu paltarı geymişdi.

Şahnaz xanım bu sözlərdən, elə bil, pərt oldu və elə bil, bu sözlər Şahnaz xanımı daha da sıxdı:

– Sənin işlərindi də... – dedi.

– Yox, ay xanım, nənəmin canıyçün, Şuşadakı bütün xanımlar bu saat qulluqçu paltarı geyib... Ay xanım, vallah, lətifəsi sənə gəlməsin, böyük şeymiş geyim-kecim. Bayaq Şahbaz bəyin arvadı Pəri xanımı gördüm, Allah haqqı, nənəmin canıyçün, elə bil, ömür-billah qulluqçu-qaravaş olub! Pəri xanım e!..

Şahnaz xanım əynindəki nimdaş paltarlara baxdı:

– Vaxtında Yunis bəyə getsəydim, indi bu günə qalmazdım... Indi Parisdəydim, Brüsseldəydim, Allah bilir ki, haralardaydım...

Gülgəz, elə bil, qulaqlarına inanmadı:

– Hayıfsılanırsan, xanım?

Şahnaz xanım öz-özüylə danışırmış kimi:

– Bəzən hayıfsılanıram, – dedi. – Amma çifayda ki, ağıl deyirdi get Yunis bəyə, amma ürək qoymurdu. Ürək ovçu oğlandan ayrı dura bilmirdi...

Gülgəz gizli bir sirr açırmış kimi:

– Ay xanım, – dedi. – Bilirsən nədi? Bolşeviklərin böyüyünün adı Ovçuoğludu, özü də deyirlər buralıdı...

Şahnaz xanım ayağa qalxdı:

– Görmüsən onu?

– Yox, ay xanım, böyüklərini görməmişəm... Bilirsən, ay xanım, deyirlər ki, bunnan sonra biz nə dedik, odu. Bunnan sonra bəy, xan, xanım olmayacaq. Bulaqdakı qulluqçular danışırdı ki, çoxu ağası Böyük bəylə bir yerdə Turşsu meşəsinə çəkilib. Xanımlar da qulluqçu paltarı geyib, kimi cəhrə əyirir, kimi corab toxuyur, deyəcəklər bolşeviklərə ki, ağamız xanımla qaçıb, biz də oturub sizin yolunuzu gözləyirik... Deyirlər ki, bu gün-sabah meşədən gəlib bolşevikləri qovacaqlar. Eh, Allah vurmuşdu onları, nə hünərin yiyəsidirlər ki, gəlib bu qədər qoşunu qırsınlar burda!

Şahnaz xanım qulluqçu qıza çıxmırdı:

– Kiri, ay qız!

Gülgəz isə tələsik qulaqlarını şəkləyib:

– Bu nə səsdi, ay xanım? – soruşdu.

Və bu dəfə yağış şırıltısı arasından darvazanın döyəclənməyi lap aydın eşidildi.

– Qapını döyürlər, ay xanım, gəlirlər deyəsən... Bəlkə açmayım?

– Açmazsan, sındırarlar. Yeri get aç.

Gülgəz ayağa qalxdı...

...Və başına şal tutub yağışın altında qaça-qaça Böyük bəyin həyət darvazasıia tərəf gəldi:

– Kimdi? – soruşdu.

– Açın! Hökumət adamlarıdı...

...Iki cavan oğlan və onların yanında bir arvad içəri girdi. Gülgəz arvada məhəl qoymadı, qaranlıqda onu tanımadı, başlarına «Budyonnı papağı» qoymuş uzun şinelli əsgərlərə:

– Gəlin, – dedi. – Heç kim yoxdu evdə, ağayla xanım qaçıb, iki qulluqçu qalmışıq...

...Bu gecə qonaqları Şahnaz xanım oturan otağa girəndə, Gülgəz onluq lampanın işığında qonaqlarla gələn arvadı – çörəkçi Gözəli tanıdı:

– Boy... başıma xeyir... Ay arvad, sən indi də bolşevik olmusan?

Gözəl arvad özünü darta-darta:

– Mən arvadlarla iş aparanam, – dedi. – Yalançının biri yalançı! Bolşevik hökumətini aldatmaq olmaz! – Sonra üzünü əsgərlərə tutub: – Bu birisi qulluqçu-zad deyil, – dedi. – Böyük bəyin bacısıdı.

Oğlanlardan biri güldü:

– Onsuz da, xanım paltarını dəyişəndə brilyant bilərziyi yadından çıxıb qolunda qalıb...

Gülgəz nəsə demək istədi, bir söz tapmağa çalışdı, amma Şahnaz xanım qoymadı:

– Düzdü, – dedi. – Bu arvad düz deyir. Mən Böyük bəyin bacısıyam.

Ikinci oğlan soruşdu:

– Bəy hardadı?

– Bilmirəm.

Gözəl arvad:

– Yalan deyir, – dedi. – Bilməmiş olmaz...

Gülgəz yanıb-yaxıldı:

– Bay səni! Nə imansız arvadsanmış az sən!..

Gözəl arvad qaşını çatdı, hirsli-hirsli:

– Kəs səsini! – dedi. – Hökumətə sataşmaq olmaz!

Əsgərlərdən birincisi yenə güldü və Gözəl arvada dedi:

– Sən nə tez hökumət oldun, ay bacı?..

Və bu vaxt Böyük bəyin imarətində addım səsləri eşidildi və bu səs get-gedə yaxınlaşmağa başladı.

Əsgər oğlanlar qulaq asdı, ikincisi:

– Kimsə gəlir, – dedi.

Hər ikisi tapançanı çıxartdı. Gözəl arvad gizlənmək üçün ora-bura baxdı:

– Allah, sən saxla! – dedi.

Ayaq səsləri daha da yaxınlaşdı. Əsgərlər pusquda dayandı. Şahnaz xanım ayaq üstə quruyub qalmışdı. Gülgəz qorxudan tir-tir əsirdi. Gözəl arvad özünə yer tapa bilmirdi.

Qapı döyüldü. Qapı bir də döyüldü. Sonra qapı açıldı.

Şahnaz xanım heç cınqırığını da çıxarmadı. Əsgərlər təəccüblə komandirə baxdı. Gözəl arvadın matı-qutu qurudu. Gülgəz özünü saxlaya bilmədi:

– Bıy, qağa, başına dönüm, sən göydən düşdün, nədi?

Nicat Şahnaz xanıma baxdı:

– Xoş gördük, – dedi.

Şahnaz xanım heyrət, maraq və kədərlə, elə bil ki, birdən-birə başqa bir dünyadan peyda olmuş bu adama baxdı, onun uzun şinelini, belindəki tapançanı, başındakı ortası qırmızı ulduzlu kepkasını gözdən keçirtdi:

– O ayaq səslərini eşidən kimi, ürəyimə damdı, ürəyimə damdı ki, sənsən.

Gülgəz:

– Ay qağa, – dedi. – Yoxsa o Ovçuoğlu dedikləri sənsən?!

Nicat gözlərini Şahnaz xanımdan çəkmədi, necə baxırdısa, elə-eləcə də baxa-baxa:

– Hə, mənəm, – dedi:

Gülgəz özünü saxlaya bilməyib, əlini şappıltıyla baldırına çırpdı:

– Oy, qurban olum qağama! Gör necə böyük adam olub?

Əsgərlər bir-birinə baxdı, sonra ikisi də otaqdan çıxdı. Gözəl arvad da onların ardınca sivişib çıxdı.

Nicat dedi:

– Maşallah, heç dəyişməmisən...

Şahnaz xanım diqqətlə, bir görməmişliklə Nicata baxa-baxa qeyri-şüuri soruşdu:

– Doğrudan?

Gülgəz Şahnaz xanıma baxdı, Nicata baxdı, sonra bərkdən gülə-gülə:

– Mən getdim kəklikotu yığmağa! – deyib gülə-gülə də otaqdan çıxdı.

Şahnaz xanım:

– Sən çox dəyişmisən... – pıçıldadı.

– Qocalmışam?

– Yox, qocalmamısan... Yox. Qorxuram mən səndən...

Nicat bir söz demədi və bu zaman Şahnaz xanım birdən-birə özünü onun üstünə atdı:

– Əzizim!.. – dedi. – Iki gözüm!.. – dedi. – Həyatım mənim!.. Sənsiz bir günüm, bir gecəm olmayıb bu illər ərzində!... – dedi. Nicatın üz-gözünü öpdü, oğlanın qüvvətli qolları arasında dünyada hər şeyi yadından çıxardı, dünyanın ən bəxtəvər adamı oldu və bu bəxtəvər pıçıltıyla da: – Nicat, – dedi, – tapançanı çıxart, məni vur, – dedi.

Nicat dodaqlarını qızın saçlarında gəzdirə-gəzdirə:

– Nə üçün? – soruşdu.

Şahnaz xanım eyni bəxtəvərliklə:

– Ölmək istəyirəm... – dedi. – Bax, bu saat, bu dəqiqə ölmək istəyirəm. Bu dəqiqəni özümlə həmişəlik aparmaq istəyirəm...

Nicat yenə eyni zarafatla soruşdu:

– Səni vurdum, bəs özüm?

– Özün yaşa... – Şahnaz xanım Nicatın üz-gözünü öpə-öpə, nəfəsi tıncıxa-tıncıxa: – Hə, özün yaşa, – dedi. – Çox yaşa sən. Işin çoxdu sənin. Qocalıb belin büküləndə gələrsən.

– Hara?

– O biri dünyaya... Mənim yanıma...

– Yox, mən o vaxta qədər sənsiz qala bilmərəm!

Birdən Şahnaz xanım başını Nicatın sinəsindən qaldırıb düz gözlərinin içinə baxdı:

– Zarafatdı, hə?

– Yox! – dedi Nicat və bu bir kəlmə sözün qətiyyəti araya çökmüş səssizliyin hakimi oldu.

– Bax, inanaram ha...

– Inan, Şahnaz!

Şahnaz xanım:

– Sən mənim... sən mənim adımı necə mehriban pıçıldadın... – dedi və dəli bir ehtirasla oğlanı öpməyə başladı. – Mənim əzizim, mənim ovçum... Nə eləyirsən, elə!.. Kim olursan, ol!.. Qardaşımın qatili ol!.. Gözümün düşməni ol!.. Sənin əm

mən!.. Ölsəm də, qalsam da sənindəm... Sənin! Yox, yox, ölmək istəmirəm daha... Xoşbəxtəm, bəxtəvərəm mən! Bu gecədən sən ərimsən mənim! – Sonra bərkdən qışqırdı: – Gülgəz! Gülgəz!

Gülgəz yüyürə-yüyürə içəri girdi.

Şahnaz xanım eyni qızdırmalı həyəcanla:

– Tez samovarı eyvana çıxart! Yandır bütün şamları! Qorxma yağışdan! Plov qazanını as! Qonşudan çağır Axund ağanı. Nicata ərə gedirəm mən!

Gülgəz sevinə-sevinə:

– Allah xeyir versin, xanım! – dedi, sonra əlavə elədi. – Amma Axund ağa qaçıb axı...

Şahnaz xanım qəribə bir təəccüblə Nicata baxdı:

– Bəs Axundsuz necə olacaq?

Nicat gülümsədi:

– Eybi yoxdu. Bizim polkda qırmızı molla var.

Şahnaz xanım:

– Qırmızı molla? – soruşdu, sonra birdən-birə bərkdən gülə-gülə: – Hə! – qışqırdı. – Qoy Şahnaz xanımın kəbinini qırmızı molla kəssin! Qoy Böyük bəyin bacısına, Mehmandar ağanın qızına qırmızı molla xeyir-dua versin!..

Nicat:

– Sakit ol, – dedi. – Sakit ol.

Gülgəz də bilmirdi ki, sevinsin, ya da qorxsun.

VI

Bütün bu Şuşa dağlarının fövqəladə komissarı Nicat Ovçuoğlu bu otaqda həm yaşayırdı, həm də bura onun müvəqqəti iş yeri idi və bu otağın pəncərəsindən Xəznə qayasının sıldırım zirvəsi aydın görünürdü.

Bu otağa o qədər girib-çıxan olurdu, hamı o qədər tələsirdi, hamı elə işgüzarlıq göstərirdi ki, bütün bu tələsiklik, vurnuxma müqabilində Xəznə qayasının ağır, təmkinli sükutu, diqqət edəndə, fikir verəndə, qəribə, sirli, bəlkə də sehrli təsir bağışlayırdı.

Nicat budəfəki camaatı yola salandan sonra, mizin üstündəki balaca zəngi götürüb səsləndirdi və elə bu səsə bəndmiş kimi, cavan əsgər içəri girdi:

– Eşidirəm, yoldaş komissar.

– Qaryagin tərəfdən nə xəbər var?

– Dünən gecə bizim hissələr Qaryagindən ötüb Cəbrayılla Qubadlı qəsəbələrinə daxil oldu. Hələlik təzə bir xəbər yoxdu.

Nicat yerindən qalxıb divardan asılmış böyük xəritənin qabağına gəldi:

– Bəs Zəngilan?

– Hələ bir məlumat yoxdu. Hacımahmudlu Kəriş bəy Horadiz tərəfdə Arazı keçmək istəyəndə bizimkilər tutublar. Burdadı indi.

– Tək qaçırmış?

– Üç-dörd bəylə mal-qaranı, qoyun-quzunu qabaqlarına qatıb, qaçırmaq istəyirmişlər o taya, iyirmi araba yükü xalı-gəbə, qızıl-gümüş aparırmışlar özləriylə.

– Gətirin onu bura.

Nicat öz yerinə keçməmişdən əvvəl pəncərədən Xəznə qayasına baxdı.

Kəriş bəy əli arxasında içəri girdi və bəyin duruşunda, baxışında bir istehza vardı; islanmışın yağışdan qorxusu yoxdu. Kəriş bəy də bunu yaxşı başa düşürdü və bunu başa düşdüyü üçün də özünü kişi kimi aparırdı.

Nicat cibindən maxorka kisəsi çıxarıb papiros bükdü.

Kəriş bəy komissarın əlindəki papirosa işarə elədi:

– Hökumət üzvü olanda da maxorka?

Nicat gülümsədi:

– Eybi yoxdu, vaxt gələr, bahalı papiros da çəkərik. Qaça bilmədiz, hə, bəy?

– Zəmanə sizin zəmanədi indi...

– Yaxşı, bu mal-qaranı ki, götürüb aparırdız, demirdiz, bəs, nəylə dolanacaq arvad-uşaq?

– Bəs, siz onlara yağ-bal verməyəcəksiz? Süd gölündə üzdürməyəcəksiz? Əlbəttə, belə olmayacaq! Olmayacaq belə! Onsuz da, acından öləcəklər hamısı! Rusların qabağına düşüb viran elədiniz yurdumuzu. Atasını yandırdınız Vətənin, elin, obanın. O vətənin ki, – Kəriş bəy iki barmağını düz tutub hirslə, az qala, öz gözlərinə soxdu, – bax, bu iki gözümü də verərəm onun yolunda, «uf» demərəm!

Nicat Ovçuoğlu papirosu külqabıda sıxıb söndürdü və dedi:

– Bəs biz ki, bu qədər pisik, siz də vətəni beləcə istəyirsiz, onda niyə vətəni də, eli-obanı da qoyub Arazı keçib qaçırsız?!

Kəriş bəy bir söz demədi və bu zaman cavan əsgər hövlnak içəri girib:

– Yoldaş komissar, bir nəfər hay-küy salıb yaraqlı-yasaqlı içəri girmək istəyir.

– Kimdi?

– Kim olduğunu demir. Hündürboy, zəhmli kişidi.

– Buraxın içəri. Bunu isə aparın.

– Yoldaş komissar, tüfəngli-zadlı buraxaq?

– Əməl edin, yoldaş Valeh!

Cavan əsgər Kəriş bəylə birlikdə otaqdan çıxdı və onların çıxmağı ilə də Solaxay Həsənalının içəri girməyi bir oldu.

Nicat tələsik yerindən qalxıb kişinin əlindən yapışdı.

– Xoş gördük, ata! Başa düşdüm ki, sənsən! Necəsən, ata?

Solaxay Həsənalının sifətində bir tük də tərpənmədi.

– On gündü gəlmisən, indi soruşursan? Yoxsa, Gülablını tay şəninə sığışdırmırsan?

Nicat gülümsəyib:

– Inciməyə haqqın var, ata, – dedi. – Sağ-salamat olmağından hal-əhval tutmuşam. Özüm də ha deyirəm indi gedərəm, bir saatdan gedərəm, hər dəfə bir iş çıxır ortaya. Biz bu saat əksinqilabla ölüm-dirim mübarizəsi aparırıq, yəni ki, onların ölümü, bizim diriliyimiz.

Solaxay Həsənalı əlindəki beşatılanın qundağını yerə söykəyib necə dayanmışdısa elə-eləcə də dedi.

– Ona görə də oturmusan Böyük bəyin imarətində? Ona görə də Böyük bəyin bacısını almısan?

Nicat köksünü ötürüb bir müddət susdu və burası tamam aydın idi ki, qarşısındakı atası yox, bir başqası olsaydı, cavabını alardı.

– Əvvəla burada müvəqqəti qalıram, ata. Ikincisi, indi bu mülk nə mənimdi, nə də Böyük bəyin, xalqındı, məktəb eləyəcəyik buranı. O ki, qaldı... Sən bilirsən ki, mənim onun bacısı ilə münasibətim çoxdanın əhvalatıdı...

– Heç bir namuslu oğul atasının dədə-baba yurdunu dağıdıb kor qoyan, özünü dost-düşmən yanında xar eləyən namərd düşməninin bacısını almazdı!

– Qızın nə təqsiri vardı, ata? Bacı qardaşın, özü də Böyük bəy kimi bir qardaşın işinə necə cavabdeh ola bilər?!

Solaxay Həsənalı qəzəbindən boğula-boğula:

– Düşmənin böyüyü-kiçiyi yoxdu, – dedi. – Düşmən düşməndi! Bəs, mənim nə günahım vardı? Kişi əcdadının namusunu arvada satmaz!

– Ata!.. – Nicat özünü güclə ələ aldı. – O qızın ürəyi...

Solaxay Həsənalı oğlunun sözünü kəsdi:

– Boşla bu əzginiş sözləri! Kişi söhbəti danış! Arvadın dili şeytan dilidi. Onun felinə düşməmək üçün kişi olmaq lazımdı!

Nicat dərindən nəfəs alıb:

– Sağlıq olsun, ata... Vaxt gələr, görərsən ki, yaxşı qızdı o...

Solaxay Həsənalı birdən-birə maraqlandı:

– Kəbin kəsdirmisən ona?

– Əlbəttə.

– Kim kəsib kəbini?

– Qırmızı molla.

Solaxay Həsənalı təhdidlə:

– Deyəsən, məni dolayırsan, – dedi. – Mollanın da qırmızısı, ağı olur? Hardadı o qırmızı molla?

– Bizim polkda.

Bu dəfə Solaxay Həsənalı dərindən nəfəs aldı:

– Allaha şükür ki, ona bizim molla kəbin kəsməyib! Günü bu gün qov getsin!

– Bu nə zarafatdı, ata?

Solaxay Həsənalı qəzəblə:

– Sən mənim ömrümdə zarafat eləməyimi görmüsən?! – soruşdu. – Dedim ki, qov getsin!

Nicat həyəcanla:

– Bu, mümkün olan iş deyil, ata! – dedi.

– Sən kişisən! Əyər o sənin ürəyinin bir parçasıdısa, o parçanı kəs at, qoy Böyük bəy görsün ki, bir olan Allah nahaq işi qisassız qoymaz! Böyük bəyin ingilis banklarında milyonları var. Gedib yenə kefi istəyən kimi yaşayacaq, mənim qisasımı bəs kim alacaq?! – Solaxay Həsənalı bir müddət susdu, sonra dərin bir kinlə: – Onun bacısını bir qatıra mindir, – dedi. – Göndər hüzuruna. Qoy yansın ciyəri qiyamətəcən!

Bu dəfə daha Nicatın təmkini tab gətirmədi:

– Bəsdi, ata! Bəsdi!

Solaxay Həsənalı hiddətlə guruldadı:

– Qışqırma! Naməkbəharam! Yoxsa, elə bilirsən ki, qapında soldat durur deyən, səndən qorxub çəkinəcəyəm? Bu gündən sən adlı oğlum yoxdu mənim! Qoy Böyük bəyin yurdunu, yuvasını dağıdıb qapılara saldığı ananın südü sənə haram

olsun! Dörd ildi at belindən düşmürəm, dağlar, daşlardı məskənim, Böyük bəyin adamları izləyiblər məni ki, vursunlar. Kaş elə vuraydılar!

Solaxay Həsənalı ayağı ilə qapını vurub açdı, əl-ayağa dolaşanları o tərəf-bu tərəfə itələyib həyətə çıxdı, qapı ağzında gözləyən atın belinə sıçrayıb bir cavan oğlan kimi çapdı və Böyük bəyin həyət darvazasından çıxıb getdi...

...Valeh komissarın otağına girdi:

– Yoldaş komissar, üç gün bundan əvvəl üzə çıxıb, guya ki, bizim tərəfə keçən qaçaq Şahmar günün günorta çağı Hüseyn bəyin evinə basqın eləyib, bütün qiymətli şeyləriylə bərabər, iki uşaq anası cavan arvadını da kəbinli-kəbinli zorla götürüb qaçırıb.

Elə bil, hələ də özünə gəlməyən Nicat Ovçuoğlu bir biganəliklə:

– Bəs Hüseyn bəy özü hardaymış? – soruşdu.

– Hüseyn bəy biz gələndə qaçıb. Harda olduğu məlum deyil!

Və bu vaxt elə bil ki, Nicatın bütün hirsi, kini bir vulkan kimi püskürdü:

– Yerin dibində də olsa, qaçaq Şahmarı tutub tribunala vermək lazımdı! Güllələmək lazımdı belələrini camaatın gözü qabağında! Aydındı?

Valeh tələsik:

– Bəli, yoldaş komissar, – dedi, – aydındı!

Nicat bir balaca özünə gəlib:

– Bahadırdan nə xəbər var? – soruşdu:

– Qaçaq Bahadır bu saat öz dəstəsilə Topxana meşəsindədi... Qara camaat onun xətrini istəyir, yoldaş komissar...

– Bilirəm. Hazırlaş, sabah sübh tezdən onunla görüşməliyik.

– Neçə atlı götürək?

– Ikimiz gedəcəyik, sənlə mən. Qorxmursan?

– Mən yox, yoldaş komissar, sizin həyatınız üçün təhlükəli olar. Hər halda, qaçaq qaçaqdı... Bələdçi də götürməyək?

– Bələdçi? – Nicat Ovçuoğlu gülümsədi. – Topxana meşəsində mənə bələdçi lazım deyil, Valeh...

VII

Şahnaz xanımın otağın qaranlığından seçilməyən saçları ağ köynəyinin üstünə tökülmüşdü və bu dəm Nicatın əli onun saçlarında gəzirdi. Şahnaz başını Nicatın geniş sinəsinə qoymuşdu və Nicat çarpayıda uzana-uzana, bir əli öz başının altında, o biri əli Şahnazın saçlarında, gözlərini qaranlıq tavana zilləyib qalmışdı.

Şahnaz, elə bil, kimsə onları eşidəcəkmiş kimi, pıçıltıyla:

– Mən sənin əzablarını hiss edirəm, Nicat, – dedi. – Bütün yoldaşların, dostların kimi, atan da məni düşmən hesab edir. Burax məni çıxım gedim...

Nicat tamamilə qeyri-şüuri:

– Hara gedəsən? – soruşdu.

– Uzaqlara... Heç kəsin məni tanımadığı bir yerə...

Nicat onun saçlarını qatışdırdı:

– Uşaqsan sən?.. Yat. Atamdan da incimə.

– Heç kəsdən incimirəm mən... Amma çıxıb getmək istəyirəm... Baş götürüb qaçmaq istəyirəm... Suçlu adamlar kimi heç kəsin üzünə baxa bilmirəm... Elə bil, nədəsə, təqsirkaram. Bilmirəm nədi bu, Nicat... Adamların baxışı məngənə kimi sıxır ürəyimi... Istəmirəm ki, atanla da düşmən kəsiləsən mənim üstümdə...

Nicat:

– Vaxt gələr, – pıçıldadı, – atam da başa düşər öz səhvini. Inqilabın mənasını, qanunlarını hamıya birdən başa salmaq çətin işdi. Qınama atamı. Çar üsul-idarəsi, ağalıq dünyası sümüklərinə qədər yandırıb-yaxıb onu... Fikirləş də, bir... – Nicat yavaş-yavaş qızışırdı. – Öz vətənimizdə vətənsiz idik. Ana dilimiz belə işə keçmirdi. Dövlət işlərinə yaxın buraxmırdılar bizi. Bizim nə xarici siyasətdən xəbərimiz olurdu, nə də daxili siyasətdən. Milli vüqarımızı ayaqlar altına salıb tapdalayırdılar.

– Indi sizin yaratdığınız təzə dövlətdə bunların hamısına son qoyulacaq?

– Şübhəsiz! Çünki biz deyirik: bütün cinayətlərin, haqsızlıqların kökü bir sinfin o birisinin üzərindəki ağalığıdı. Biz zəhmətkeş xalqla birlikdə elə bir cəmiyyət quracağıq ki, orada kim zəhmət çəkirsə, o da yaxşı yaşasın. Hər bir vətəndaş öz hökumətinin nə elədiyini, nə işlə məşğul olduğunu bilsin. Örtülü qapılar dalında heç nə həll edilməsin. Istismara son qoyulacaq, Şahnaz!

Şahnaz xanım bir müddət heç nə demədi, sonra pıçıldadı.

– Kaş sənin bu gözəl arzuların bir xam xəyal olmayaydı, Nicat!..

Nicat dərin bir inamla:

– Vaxt gələcək, özün görəcəksən öz gözlərinlə bu arzuların həqiqət olduğunu.

VIII

Topxana meşəsini çən-çiskin bürümüşdü və həmin çən-çiskin altında beş-altı atlı çapa-çapa özünü meşəyə verdi.

Atlılar Mirzə bəy idi, Yunis bəy idi, başqa bəylər idi, bir də Hümmət idi.

Mirzə bəy:

– Ağlım kəsmir Bahadırdan bizə bir xeyir gələ! – dedi. – Böyük bəy nahaq göndərdi onun üstünə bizi!..

Yunis bəy:

– Qorxursan? – soruşdu.

Hümmət bu sualdan qımışdı.

Mirzə bəy:

– Qorxan gözə çöp düşər deyiblər, Yunis bəy! – dedi. – Mən gədə-güdədən qorxan oğullardan deyiləm! Pişikdən qorxan yuvasından çıxmaz!

Yunis bəy:

– Tanıyıram səni! – dedi.

Bəylər çapa-çapa meşədə görünməz oldu...

...Və bu çən-çiskin altında iki atlı da çapa-çapa yuxarı başdan Topxana meşəsinə girdi.

Valeh:

– Yoldaş komissar, qaçaq Bahadırı tanıyırsız siz? – dedi.

Nicat Ovçuoğlu:

– Uşaqlıq yoldaşımdı mənim, – dedi.

Hər iki atlı çapa-çapa meşədə görünməz oldu.

...Topxana meşəsi sükut içində idi və meşənin bu sükutunda bu dəm, elə bil ki, bir əbədilik vardı, amma birdən-birə qəfil bir səs bu sükutu pozdu:

– E-he-he-hey!..

Topxana meşəsi bu səsə əks-səda verdi və bu əks-səda hər tərəfi bürüdü.

Bəylər aşağıdan çapa-çapa yuxarı qalxırdı və onlar irəlilədikcə o ağacın dalından, bu daşın dibindən bir qaçaq qalxıb tüfəngini tuş tuturdu.

Bəylər qaçaqların düşərgəsinə yaxınlaşanda, başında motal papaq, çiynində yapıncı bir qaçaq Bahadırı səslədi:

– Bəylər gəlib, Bahadır!

Qaçaq Bahadır mağaradan çıxıb bəyləri ayaq üstə qarşıladı.

Yunis bəy atı irəli sürdü:

– Məni tanıyırsan, Bahadır, düşmənik sənlə! Dost başa baxar, deyiblər, düşmən ayağa. Indi gözüm gözündədi sənin! Böyük bəy yollayıb bizi! Turşsu meşəsindədi Böyük bəy, atlılarıyla birgə. Bolşeviklər taxtabiti kimi, eli-obanı bürüyüb, Bahadır. Dinsiz, imansızdılar! Hörmət-izzət aradan götürülüb! Namus, qeyrət ayaq altına düşüb! Vətənin, millətin yaman günüdü! Olub-keçənləri yaddan çıxarıb Böyük bəy! Sən də unut! Igid igidə xor baxmaz! Turşsu meşəsinə çağırır səni Böyük bəy, dəstənlə bir yerdə. Bolşeviklərə divan tutmaqdan ötrü! Millət uğrunda! Qeyrət, namus, kişilik yolunda!

Qaçaq Bahadır yaxınlaşıb Yunis bəyə baxdı, sonra Mirzə bəyə baxdı, sonra yaxınlaşıb o biri bəylərə bir-bir baxdı, Hümmətə baxdı, sonra iti addımlarla geri qayıdıb atının belinə sıçradı.

Topxana meşəsində milçək uçsaydı, səsi eşidilərdi.

Qaçaq Bahadırın atı şahə qalxdı və Qaçaq Bahadır çapıb Yunis bəylə üz-üzə durdu.

– Tanıyıram səni, Yunis bəy, – dedi Qaçaq Bahadır. – Igidliyinə sənin sözüm yoxdu!

Sonra Qaçaq Bahadır atın ağzını döndərdi və at yenə də şahə qalxdı.

Qaçaq Bahadır qışqırdı:

– Atlanın!

Qaçaqlar bir göz qırpımında atların belinə sıçradı.

Qaçaq Bahadır dedi:

– Qaçaqlar! Bir hökumətlə ki, bunlar vuruşur, – əlini uzadıb Mirzə bəyi göstərdi – o hökumət sizin hökumətdi demək!

Yenə milçək uçsaydı, Topxana meşəsində səsi eşidilərdi.

Qaçaq Bahadır dedi:

– Qaçaqlar! Illərdən bəri arvad-uşaqdan ayrı düşmüsüz, gecə-gündüz at belində mürgüləmisiz, ürəyiniz doludu dərdlə, innən belə istəmirəm ki, qocalıb əldən düşənə kimi at belində qalasız! Məqam yetişib, gün çatıb! Torpaq gözləyir sizi! Arvad-uşaq gözləyir sizi! Gedin yeni hökumətdən aman istəyin! Dağılın, gedin ev-eşiyinizə!

Araya sükut çökdü. Mirzə bəy açıq-aşkar bir istehza ilə Yunis bəyə baxdı. Gözlərini Qaçaq Bahadırdan çəkməyən Hümmət tüfəngə əl atdı. Yunis bəy onun əlindən yapışdı.

Yaşlı bir qaçaq irəli çapıb:

– Bəs sən? – soruşdu.

Qaçaq Bahadır:

– Daha mənə bənd olmayın. – dedi. – Mən nə eləyəcəyimi sonra fikirləşəcəyəm. Allah kərimdi!

Qaçaqlar səs-küy saldı:

– Sənsiz getmirik biz!

– Sənsiz dağılmırıq!

– Sən hara, biz də ora!

Qaçaq Bahadır yəhərin qayışından tüfəngini çıxarıb yuxarı qaldırdı:

– Qaçaqlar! Qardaşlar! Bugünkü günə qədər qaçaq Bahadırın bir sözünü iki eləməmisiniz! Bu gün də eləməyin, yaraşmaz sizə! – Sonra qaçaq Bahadır əlindəki tüfəngi yerə atdı, patrondaşı da belindən açıb yerə tulladı. – Qaçaq Bahadır yoxdu daha! – Salamat qalın! Niyyət olmasın, qismət olsun, görüşərik, inşallah...

Və qaçaq Bahadır düşərgədən uzaqlaşdı.

Qaçaqlar bəylərin yanından ötüb aşağı düşdü.

Yunis bəy:

– Gedək. – dedi. – Xeyir xəbər aparmırıq Böyük bəyə.

Mirzə bəy alışıb-yanan həris gözləriylə Yunis bəyə baxıb:

– Siz gedin, – dedi. – Gəlib çatacağam sizə. – Və Mirzə bəy atı mahmızlayıb çapıb gözdən itdi.

...Qaçaq Bahadır Topxana meşəsində bir düzənliyə çıxdı və bu düzənlikdən başı qarlı Kirs dağı açıq-aydın görünürdü.

Qaçaq Bahadır atın cilovunu çəkib dayandı, yapıncısının boyunluğunu açıb çiynindən atın tərkinə saldı, əlində tutduğu sapı sədəflə işlənmiş qamçını təpəsiylə buxara papağını alnının üstündən yuxarı itələdi və başı qarlı Kirs dağına baxdı və elə bil ki, bu dağın böyüklüyü, azadlığı, sərbəstliyi qaçaq Bahadıra da sirayət etdi və qaçaq, güman ki, illərdən bəri hiss etmədiyi bir azadlıqla sinə dolusu nəfəs aldı və elə bu vaxt naməd gülləsi bütün bu yerləri lərzəyə gətirdi.

Qaçaq Bahadırın əlləri süstləşib yanlarına düşdü, gözləri hələ də Kirs dağına baxa-baxa böyüyüb az qaldı hədəqəsindən çıxsın, sonra qaçağın beli büküldü, başı atın yalına düşdü.

Atışmada qaçaqaça adət eləmiş at yerindən götürüldü.

Qaçaq Bahadırın əlindən sürüşüb düşən sapı sədəfli qamçı elə-eləcə o düzənlikdə qaldı.

Mirzə bəy at belində ağaclıqdan çıxıb gülümsəyə-gülümsəyə özündən razı-razı Qaçaq Bahadırı aparan atın ardınca baxdı, sonra indicə pusquda durub atdığı tüfəngi yəhərin qayışına keçirdi...

...Yunis bəy uzaqdan güllə səsi eşidib atın cilovunu çəkdi və tələsik də o biri bəylərə:

– Siz gedin, gəlirəm, – dedi və atı səs gələn tərəfə çapdı...

...Yunis bəylə Mirzə bəy Topxana meşəsində üz-üzə gəldi.

Mirzə bəy nəşəli-nəşəli:

– Gəbərtdim köpək oğlunu! – dedi.

Yunis bəy bütün hirs-hikkəsini Mirzə bəyin üstünə tökdü, səhərdən bəri bütün bu əhvalat barədə bir kəlmə də deməyib partlayırdı, axırı ki, bir fürsət düşdü, bir məqam yetişdi, bağıra-bağıra:

– Silahsıza güllə atdın? – soruşdu Yunis bəy. – Arxadan vurdun onu? Sənin kimi çaqqallara qoşulduq, igidlərə düşmən olduq, axırımız da belə oldu! Ac-yalavac bolşeviklərin əlindən baba yurdumuzda çıraq yandıranımız qalmadı! Tüfəngsizə tüfəng tuşlayan oğraş! Qaldır tüfəngi!

Dalbadal iki güllə açıldı.

Mirzə bəy atdan sürüşüb yerə sərildi.

Yunis bəy atın ağzını döndərib çapıb gözdən itdi.

Mirzə bəyin yalqız atı bu çapaçapdan, bu vurhavurdan xilas olub sakit-sakit ağacların dibini otlamağa başladı.

...Nicatın ardınca gedən Valeh:

– Elə bil, kimsə gəlir, yoldaş komissar, – dedi.

Nicat cilovu çəkib dayandı.

Valeh tüfəngi belindən aşırdı.

Və elə bu vaxt Qaçaq Bahadırın atı ağaclar arasından çıxıb onlara sarı gəldi.

At yavaş-yavaş, ehmalca addımlayırdı. Bahadır üzü üstə eləcə atın yalına düşüb qalmışdı və neçə müddət idi at onu beləcə belində gəzdirirdi.

Bahadırın atı Nicatgilə çatıb dayandı və başını aşağı saldı.

Bir müddət heç kim heç nə demədi, sonra Nicat:

– Bahadırdı, – dedi. – Düş, Valeh, düş. Düş basdıraq onu. Topxana meşəsi son məskəni olsun Bahadırın...

IX

Şahnaz xanım pəncərə önündə dayanıb duman içində güclə seçilən Topxana meşəsinə baxırdı və bu dəm qızın üzündə bir qorxu, bir nigarançılıq vardı.

Gülgəz otağa girəndə Şahnaz xanım diksinib geri çöndü və vahimə ilə:

– Nədi? Nə olub? – soruşdu.

Gülgəz bir təəccüblə:

– Heç bir şey, xanım, nə olasıdı ki?

– Bəs, niyə mənə heylə baxırsan?

– Nə cür, xanım?

Şahnaz xanım, elə bil, birdən yuxudan oyandı, yenə pəncərədən Topxana meşəsinə baxdı.

– Fikir ver, elə bil, Topxana meşəsi tilsim içindədi.

Gülgəz qorxdu əməlli-başlı:

– Bismillah de, xanım. Tilsim nədi?.. Dumandı çöküb üstünə...

– Mənə xanım niyə deyirsən?

– Bəs nə deyim?

Şahnaz xanım gülümsədi:

– Yoldaş de. Yoldaş Şahnaz...

– Bəsdi, sən Allah... Niyə özünü axı, belə həlak eləyirsən?.. Nə olub axı, ay xanım?

– Görəsən, Nicat niyə gecikdi?

– Xəbər göndərib ki, bəlkə gecə gəlmədi...

Şahnaz xanım qəribə bir təəccüblə:

– Bəs, mənə niyə bir söz deməyib? – soruşdu.

Gülgəz çiyinlərini çəkdi:

– Yəqin qəflətən işi olub də...

Şahnaz xanım pıçıltıyla təkrar etdi:

– Qəflətən...

Gülgəz, elə bil, qorxdu yenə:

– Heç bilmirəm, axır vaxtlar niyə belə olmusan, xanım...

Şahnaz xanım birdən-birə vahimələnib:

– Nə cür axı? Nə cür? – soruşdu.

– Eyzən fikir-xəyal içindəsən. Hər şeydən şübhələnirsən. Mən dedim sən Nicata gedəndən sonra dünyanın bəxtəvəri olassan... Elə istəyir səni o, ay xanım, elə istəyir!

Şahnaz xanım, elə bil, öz-özüylə danışırdı:

– Bəs, mən istəmirəm onu? Amma onu nə qədər öpürəm, oxşayıram onu nə qədər, yaxınlıq eləyirəm nə qədər, ürəyimi sakit eləyə bilmirəm... Bir nigarançılıq boğur məni, Gülgəz...

Şahnaz xanım qulluqçu qızı qucaqlayıb ağladı.

X

Valeh hər biri öz işi ilə məşğul olan qızıl əsgərlərin, gəlib-gedən, harda oldu oturub gözləyən yerli camaatın arasından keçib tələsik komissarın otağına girdi.

Nicat yazı masasının arxasından başını qaldırıb yuxusuzluqdan, yorğunluqdan qıpqırmızı qızarmış gözlərilə cavan oğlana baxdı və soruşdu:

– Nə olub?

– Yoldaş komissar, bu saat xəbər gətirdilər ki, Böyük bəylə Gəncəli Həmid bəyin atlıları Yevlax tərəfdə dəmir yolunu dağıtmaq üçün əli bel tutan kəndliləri silah gücünə yığıb aparıblar...

Nicat yorğun-yorğun:

– Bakı ilə, Rusiya ilə əlaqəmizi kəsmək üçün... – dedi, sonra birdən-birə yumruğunu mizə çırpdı. – Bu, axırıncı döyüş olmalıdı!..

...Nicat şinelinin kəmərini bağlayıb, evdən çıxaçıxda Şahnaz xanım içəri girdi:

– Yenə gedirsən?

– Hə, təcili gedəsi oldum, Şahnaz. Nigaran qalma məndən. Gecə gəlməyəcəyəm.

Bir müddət sükut çökdü, sonra Şahnaz xanım təkrar elədi:

– Nigaran qalma məndən... Gecə gəlməyəcəyəm.

Yenə araya sükut çökdü və Nicat bir anlıq, elə bil, bütün işini-gücünü yadından çıxartdı, arvadına yaxınlaşıb qucaqladı, elə bil, təkcə Şahnaz xanıma yox, özünə də təskinlik verdi:

– Zamanə belədi, Şahnaz... Tələsiklikdi... Heç nə dayanıb gözləmir... Amma eybi yox... Pis günün ömrü qısa olar.

– Inanırsan buna?

Nicat Şahnaz xanımın gözlərinin içinə baxdı:

– Inanıram. Sən də inan.

– Hara gedirsən?

Nicat bir az tərəddüdlə dedi:

– Gəncə-Qarabağ bəyləri dəmiryol xəttini dağıtmaq istəyirlər.

Şahnaz xanım ərinin qollarının arasından çıxdı.

– Gəncə-Qarabağ bəyləri... Başçıları Böyük bəylə Həmid bəy, hə? Biri qardaşım, biri də xalam oğlu. Ərim də onların üstünə gedir... Kimsə ölə bilər, vurula bilər, qanına qəltan olar, ya qardaşım, ya ərim, hə?..

Nicat:

– Böyük bəy düşməndi, Şahnaz... – dedi.

Şahnaz xanım çığırdı:

– Yox! Böyük bəy qardaşımdı mənim!..

XI

Qızıl əsgərlər hücuma keçmişdi. Böyük bəyin adamlarının daldalandığı qayalıqda baş qaldırmaq mümkün deyildi, hər tərəfdən güllə dolu kimi yağırdı, əl qumbaraları partlayırdı.

Başı sarıqlı, üstü-başı qanlı, çirkli Yunis bəy arxa tərəfdən çapa-çapa qaya dibinə sığınıb dalbadal güllə atan Böyük bəyin yanına gəldi.

– Böyük bəy! – qışqırdı Yunis bəy. – Həmid bəy otuza yaxın atlısıyla qaçıb canını qurtardı. Bir azdan keçəcək Arazı.

Böyük bəy əl saxlayıb hiddətdən alışıb-yanan gözləriylə altdan-yuxarı Yunis bəyə baxdı:

– Nə deyirsən, Yunis bəy, mən də qaçıb canımı qurtarım?!

– Yox, sən Həmid bəy deyilsən! Amma qırğına vermək olmaz bu qədər camaatı! Gözləyənləri var evdə-eşikdə!

– Bəs bizim, bəs bizim, bəs bizim gözləyənlərimiz yoxdu?!

Və bu zaman qumbara partladı və hər tərəf toz-torpaq içində görünməz oldu. Böyük bəyin bağırtısı da eşidilməz oldu, sonra yavaş-yavaş sakitlik çökdü, toz-torpaq yatdı, üz-gözü çirkin-pasın içində olan Böyük bəy ətrafa baxdı.

Yunis bəy arxası üstə qayalığa çırpılıb qalmışdı və onun cəsədi qıpqırmızı qan içində idi, bir az aralıda isə atı yerə sərilmişdi.

Böyük bəy sürünə-sürünə Yunis bəyə yaxınlaşdı, başını qaldırıb dizlərinin üstünə qoydu, bir müddət bu cavan, yaraşıqlı oğlanın sifətinə baxdı, sonra tozlu-torpaqlı ovcu ilə Yunis bəyin gözlərini qapadı...

...Valeh qaça-qaça:

– Yoldaş komissar! – qışqırdı. – Böyük bəy mühasirədən çıxa bilmədi! Bizimkilər onu diri tutublar!

Şəfqət bacısı Nicatın yaralı qolunu sarıyırdı.

XII

Gecə idi və bu gecə qaranlığında Böyük bəyin keçmiş malikanəsi tamam kimsəsiz görünürdü, elə bil ki, bu son ayların vurhavuru, bu son ayların tələtümü bu daş divarlara, bu aynabəndlərə, bu qırmızı kirəmitli taxtapuşa da təsir etmişdi.

Çarşablı bir arvad həyət darvazasının bala qapısını açıb tələsik içəri girdi, ehtiyatla ora-bura baxa-baxa binaya yaxınlaşdı, Şahnaz xanımın pəncərəsi ağzında dayanıb xısın-xısın:

– Şahnaz! Şahnaz! – deyə səslədi.

Şahnaz xanım çarpayısından dik atılıb qulaq asdı.

– Şahnaz! Şahnaz!

Şahnaz xanım əynindəki gecə köynəyiylə, döşü-başı açıq özünü artırmaya atdı:

– Kimsən?

– Aşağı düş.

Şahnaz xanım bu səsi tanıdı:

– Fəxrəndə xanım?

Fəxrəndə xanım çadranı başından atıb soyuqqanlıqla:

– Sus... – dedi. – Səs salma! Tez ol, aşağı düş...

Şahnaz xanım tələsik çiyninə şal salıb tələm-tələsik, səssiz-səmirsiz aşağı düşdü, həyətə çıxıb Fəxrəndə xanımla üzbəüz durdu.

Fəxrəndə xanımın kinli, alışıb-yanan gözləri macal tapıb Şahnaz xanımı bu gecə qaranlığında təpədən dırnağa qədər nəzərdən keçirdi.

– Ərə getmək düşüb sənə!.. – dedi Fəxrəndə xanım. – Qardaşın həbsxanada tribunal dustağıdı, sən də onun düşməniylə eyş-işrətlə məşğulsan!

– Böyük bəyi tutublar? Heç olmasa, salamat qalıb, Allaha çox şükür!.. – Sonra elə bil ki, yadından çıxartdı ki, kimlə danışır, tələsik də soruşdu: – Nicat da salamatdı görəsən?

Fəxrəndə xanım yandı-yaxıldı:

– Komissar arvadı! – dedi. – Nə insafınız var, nə mürvətiniz! Sən yana-yana məndən qan düşmənimizin halını soruşursan! Ərin çölün düzündə Kəriş bəy kimi adamları güllələdir!.. Bu nə zəmanədi, Allah!.. – Sonra Fəxrəndə xanım özünü ələ aldı. – Qardaşını istəyirsən sən, bilirəm. O da səni istəyir. Bir tikə körpə vaxtından sənə ata da o olub, ana da. Başın ağrıyanda sənin, boğazından onun çörək keçməyib. Indi onu da güllələyəcəklər, Şahnaz! Bura gətirirlər, Qala türməsinə, sonra da Ivanın birinin gülləsinə qurban olacaq...

Şahnaz xanım soyuqdanmı, həyəcandanmı tir-tir əsə-əsə, elə bil, öz-özünə dedi:

– Gərək yerə qoyaydı silahı...

– Böyük bəy ovçu Həsənalının oğluna baş əysəydi, yeddi arxadönənlərinin ruhu ona lənət oxuyardı! Birinci elə mən gülləni öz ürəyimə sıxardım. Amma sən Böyük bəy kimi bir qardaşı öldürmək istəyən, xanimanımızı dağıdıb, bizi zəlil eləyən bir adamla bir yastığa baş qoyursan! Elə bilirsən istəyir o səni? Səni yox, bax, bu əndamını istəyir o! – Fəxrəndə xanım dəli kimi əl atıb Şahnaz xanımın gecə köynəyinin yaxasını cırıb qopardı və qızın sinəsi, döşləri həmin gecə qaranlığında ağappaq ağardı.

Şahnaz xanım şalı sinəsinə bürüyə-bürüyə, uçuna-uçuna inildədi:

– Bəsdi!.. Bəsdi!..

Fəxrəndə xanım hiddətdən, qəzəbdən titrəyə-titrəyə:

– Ciyərim od tutub yanır mənim! – dedi. – Ərin Böyük bəyi güllələtsə, mən də gedib özümü Xəznə qayasından atacağam, Şahnaz! Bilirsən ki, eləyəcəyəm bunu! Qoy səni barmaqla göstərib desinlər ki, qardaşının qatiliylə gecələr kef çəkən bacı, bax, budu! Bizim ruhumuz hər addımda sənin dalınca gəzib lənətləyəcək səni!

Şahnaz xanım pıçıltıyla dedi, amma qətiyyətlə dedi, budəmki gücsüzlüyünə, taqətsizliyinə yaraşmayan bir qətiyyətlə dedi:

– Böyük bəyi xilas eləyəcəyəm həbsdən!.. Nəyin bahasına olursa-olsun!..

Fəxrəndə xanım bir müddət susdu, bir balaca özünə gəldi, sonra dedi:

– Səhər saat səkkizdə uçuq kilsənin yanında səndən bir xəbər gözləyirəm.

Fəxrəndə xanım yenə də çarşabı başına salıb tələsik addımlarla həyətdən çıxdı...

...Sübh tezdən uçuq kilsə bomboş idi. Fəxrəndə xanım iki arvadla birlikdə kilsənin bir küncünə qısılıb gözləyirdi.

Şahnaz xanım axırı ki, gəlib çıxdı.

Fəxrəndə xanım səbirsizliklə:

– Nə oldu? – soruşdu.

– Nicat Böyük bəyi buraxmağa razı olmadı.

Fəxrəndə xanım həyəcanla:

– Razı olmadı?! – dedi.

Qadınların pıçıltıyla belə danışmaları boş kilsədə əks-səda verirdi.

Şahnaz xanım:

– Qulaq as, – dedi. – Bu gün hava qaralandan sonra yaxşı qaçan yəhərli bir at göndərərsiz, Qala türməsinin aşağı başındakı uçurumun yanında Böyük bəyi gözləsin.

Fəxrəndə xanım həyəcanla:

– Qaçıracaqlar onu? – soruşdu.

Şahnaz xanım tələsik:

– Çalışacaqlar ki, qaçırsınlar.

– Kimlər? – Fəxrəndə xanım bir ümidlə, bir həsrətlə xəbər aldı.

Şahnaz xanım qardaşı arvadının sualını cavabsız qoydu.

– Bizi burda görməsələr yaxşıdı... – Şahnaz xanım iti addımlarla boş kilsədən çıxdı...

... Yenə gecə idi və yenə də neçə müddət bundan əvvəlki kimi həmin xanəndənin səsi uzaqlardan eşidilirdi:

Deyirlər Qarabağ bir cənnət imiş,
Bəslərmiş qoynunda mələklərini.
Məndə qüdrət hanı qələm çalmağa,
Tərif eləməyə ancaq birini...

Əlbəttə, Nicat bu saat bu uzaqdan gələn səsi eşitmirdi. Nicat elə paltarlı-paltarlı, yorğun-ərğın divanın üstündə uzanıb yatmışdı və onun sifətindəki bu yorğun mehriban təbəssüm bu dəm, elə bil, Şahnaz xanımın yaxınlığından, doğmalığından idi.

Şahnaz xanım divanın kənarında oturub Nicata baxırdı, ərinin üzünü, gözünü, qaşını, alnını, saçlarını sığallayırdı və onun baxışlarında kədərlə, qüssəylə bərabər, bir fəxarət də var idi; elə bil ki, o bu dəm əlçatmaz bir bəxtəvərliyin, əlçatmaz bir gözəlliyin həndəvərində dayanıb təkcə elə baxırdı...

Xanəndənin o uzaq səsi isə hələ də eşidilirdi:

Deyirlər Qarabağ bir cənnət imiş.
Bəslərmiş qoynunda mələklərini...

XIII

Elə həmin gecə idi.

Fəxrəndə xanım, Hümmət, bir də bir başqa atlı yaraqlı-yasaqlı Qala həbsxanasının aşağı başında, uçurumun yanında dayanıb gözləyirdilər. Onların yanında dördüncü at da vardı, yəhərli, qayışı tüfəngli, amma yiyəsiz at. Bu at da öz yiyəsini gözləyirdi...

...Yapıncısı çiynində, papağını gözünün üstünə basmış, ağzını, burnunu şalla örtmüş bir atlı da Ərimgəldi tərəfdən Qala həbsxanasına çapırdı və bu atlının da yanınca beli yəhərli, qayışı tüfəngli boş bir at çapırdı...

...Şahnaz xanım Qala həbsxanasının darvazasına yaxınlaşıb qapının dəmir çəkicini döyəclədi.

Valeh darvazaya yaxınlaşıb:

– Kimdi? – soruşdu.

– Komissarın arvadıdı!

Valeh Şahnaz xanımın səsini tanıdı, darvazanın qapısını açdı.

Şahnaz xanım tələsik:

– Nicatdan izin almışam, Böyük bəylə görüşə gəlmişəm, – dedi.

Valeh tərəddüd etdi:

– Yoldaş komissar mənə bir söz deməyib...

– Mənə inanmırsınız?

– Inanıram, yoldaş komissar arvadı, amma...

– Tez edin, mən Böyük bəylə cəmi üç dəqiqə danışıb gedəcəyəm.

Valeh tərəddüd içində qalıb dayanmışdı.

– O mənim qardaşımdı axı, bilmirsiz?

– Bilirəm...

– Tez eləyin!

Valeh darvazanın qapısını içəridən bağlayıb:

– Dayanın burda, – dedi və həbsxananın pilləkəni ilə yuxarı qalxdı.

Bu üçmərtəbəli kiçik həbsxananın artırmaları həyətə baxırdı və bu kiçik həyət üç tərəfdən də hündür daş hasarla əhatəyə alınmışdı...

... Yapıncılı atlı Qala həbsxanasının hasarına çatıb dayandı. Yanındakı boş at da dayandı. Yapıncılı atlı atın belindən kəmənd götürüb hasarın başında çoxdan hədəf elədiyi sal daşa atdı. Kəməndin ucu hasarın başındakı daşı aldı və yapıncılı atlı:

– Ya Allah! – deyib atın belindən kəməndlə üzüyuxarı qalxmağa başladı...

... Valeh pilləkənləri aşağı düşüb:

– Yoldaş komissar arvadı, – dedi. – Böyük bəy gəlmədi. Deyir sizlə görüşmək istəmir.

Şahnaz xanım eyni soyuqqanlılıqla:

– Gedin deyin ki, mən ona çox mühüm bir xəbər verməliyəm.

Valeh yenə tərəddüd içində dayanıb qaldı. Hiss olunurdu ki, bütün bu əhvalat bu cavan oğlanın xoşuna gəlmir.

– Xahiş edirəm, Valeh.

Valeh ikinci dəfə yuxarı qalxdı...

...Yapıncılı adam hasarın üstünə dırmaşdı və oradan aşağı baxdı. Hasarın üstündən həbsxananın zəif işığı altında həyət ovuc içindəymiş kimi görünürdü...

...Böyük bəy əlləri arxasında, Valeh də əlində tüfəng onun ardınca pilləkənləri aşağı düşdülər.

Böyük bəyin ilk sözü bu oldu:

– Nəyə gəlmisən?

Şahnaz xanım qardaşına baxdı. Böyük bəy bu aylar ərzində on beş il qocalmışdı, saçı-saqqalı tamam ağarmışdı. Həmişə səliqə ilə geyinən bu kişinin üz-gözünü tük basmışdı, pal-paltarı çirkin-pasın içindəydi, amma, başını yenə dik tutmuşdu, addımları, hərəkətləri yenə də əvvəlki kimi sərrast, qəti və sanballı idi.

Şahnaz xanım bu dəfə Valehə baxdı və Valeh də bu baxışların mənasını başa düşüb, istər-istəməz, kənara çəkildi, amma əlindəki tüfəngi hazır tutmuşdu.

Şahnaz xanım dedi:

– Bu saat qala uçurumunun yanında yəhərli bir at səni gözləyir, qardaş. Qaç, özünü qurtar. Al bunu. – Şahnaz qoynundan tapança çıxarıb ehmalca Böyük bəyə tərəf tutdu ki, Valeh görməsin.

Böyük bəy tapançaya baxdı.

– Mənə acıyırsan, hə? – dedi, Böyük bəy. – Bilirsən ki, güllələyəcəklər məni, qurtarmaq istəyirsən, hə? Niyə qaçım, yenə də on nəfər bolşevik öldürüm, on beş nəfər də qurban verim? Sonrası nə olsun? Get! Görmək istəmirəm səni! Hərdən vaxt tapıb fikirləşirdim sənin haqqında, elə bilirdim ki, yenə də istəyirəm səni, amma indi görürəm ki, kəsib atmışam səni ürəyimdən! Baxa bilmirəm üzünə sənin! Qaçıb Arazı keçim, canımı qurtarım? Qaçardım, bolşeviklərlə bacarmaq mümkün deyil. Gedib o tayda bir gün ağlardım özümə. Fəxrəndə də xoşbəxt olardı... – Daha Böyük bəy özünü saxlaya bilməyib elə danışırdı, elə bil, dünyanın ən pis adamına, dünyanın ən namussuz, ən iyrənc məxluquna söyüş söyürdü. – Amma sənnən almaram o tapançanı. Belə binamusluq yaraşmaz mənə. Məni evimdən-eşiyimdən eləyib çöllərə salan bir adamı gecələr qucağına alan bacının əllərindən iyrənirəm mən!..

Şahnaz xanım dəhşət içində təkcə elə bunu pıçıldayırdı:

– Böyük!.. Böyük!.. Böyük!..

Böyük bəy Valehə üz tutub:

– Gedək, qarovulçu, gedək – dedi. – Dustağından muğayat ol!

Böyük bəy həbsxananın pilləkəninə tərəf addımladı.

Valeh bir dustağa, bir də komissar arvadına baxıb əvvəlcə darvazanın qapısını açdı və Şahnaz xanım da ayaqları ayaqlarına dolaşa-dolaşa həbsxananın həyətindən çıxdı.

...Fəxrəndə xanım onlara tərəf gələn Şahnaz xanımı görüb irəli çapdı:

– Nə oldu, qız? – soruşdu. – Hanı Böyük?

Şahnaz xanım, elə bil, heç nə eşitmədi, Fəxrəndə xanımın yanından ötüb uçuruma yaxınlaşdı və birdən-birə əlindəki tapançaya baxa-baxa lap astadan oxumağa başladı:

Aman ovçu, vurma məni,
Mən bu dağın maralıyam.
Yaralıyam, yaralıyam,
Mən bu dağın maralıyam...

Və elə bu zaman Şahnaz xanım ürəyinin başına sıxdığı tapançanın tətiyini çəkdi.

Güllə səsi həmin gecənin sakitliyini pozdu.

Fəxrəndə xanım özünü atdan atıb:

– Şahnaz! – qışqırdı.

Şahnaz xanım qaya parçasının üstündə sərilib qalmışdı və ay işığında qızın solğun üzü gülümsəyirdi, dodaqlarının qırağından isə qan süzülürdü...

...Pilləkənləri qalxan Böyük bəy güllə səsi eşidib ayaq saxladı. Valeh də geri çönüb güllə səsi gələn tərəfə baxdı.

Bu dəm hasarın üstündəki yapıncılı adam kəməndi atdı və kəməndin atılmasıyla da Valehin əlinin-qolunun bədəninə sarılıb pilləkənlərdən yerə aşması bir oldu.

Yapıncılı adam:

– Haydı, Böyük! – qışqırdı. – Darvazanın qabağında at gözləyir səni!

Böyük bəy hasarın üstünə baxdı. Yapıncılı adam daha yox olmuşdu. Böyük bəy bir ildırım sürətilə aşağı atılıb əli-qolu bağlı yerdə çapalayan Valehin cibindən açarı çıxardı, darvazaya atılıb qapını açdı və Böyük bəy eşiyə çıxanda artıq yapıncılı adam at belində darvaza önündə idi, yəhərli boş at da yanında.

Böyük bəy boş atın belinə sıçradı və hər iki atlı üzüaşağı çapıb ay işığında gümüş kimi ağara-ağara qıjıltıyla axan Daşaltı çayına tərəf getdi...

...Çay qırağında yüyənlər çəkildi, qızmış atlar şahə qalxdı və Böyük bəy nəfəsini dərib:

– Kimsən, igid? – qışqırdı. – Kimsənsə, bu gündən qardaşdan artıqsan mənə!

– Yox! – Bağırdı yapıncılı adam. – Qanlıyıq biz son nəfəsə qədər! Axır ki, təkbətəkik sənlə!

Yapıncılı adam əl atıb üzündəki dəsmalı açdı və Böyük bəy yalnız indi Solaxay Həsənalını tanıdı.

Solaxay Həsənalı qışqırdı:

– Qaldır tüfəngi! Ya sənə verən Allah, ya mənə!

Böyük bəy tüfəngi atın qayışından dartıb çıxardı.

Həmin gecə ay işığında gümüş kimi parıldaya-parıldaya qıjıltıyla axan Daşaltı çayının qırağındakı çınqıllıqda dalbadal iki güllə açıldı və bu güllələrin açılmasıyla da Solaxay Həsənalının atdan aşıb yerə sərilməyi bir oldu.

Böyük bəy yaxına çapdı.

Bu vaxt ovçu Həsənalı güclə dirsəklənib dizləri üstə qalxdı. Böyük bəyə ikinci dəfə atmağa imkan vermədi, sol əlindən buraxmadığı tüfəngi qaldırıb tətiyi çəkdi.

Həmin gecə dördüncü güllə belə atıldı və Böyük bəyin qolları yanına düşdü, bəy atın belindən sürüşüb üzüqoylu çınqıllığa sərildi.

Solaxay Həsənalı:

– Kəramətinə şükür, Ilahi! – dedi və üzüüstə Daşaltı çayına yıxıldı.

Atlar kişnədi və elə bil, bu kişnərti də Daşaltı çayının qıjıltısına qarışıb axdı.

Və boş atlar baş alıb çapdı, elə bil ki, sakitliyini güllə deşən bu gecədən qaçıb qurtarmaq istəyirdilər...

Sonra tamam sakitlik çökdü.

Sonra, elə bil ki, uzaqlardan bir əks-səda gəldi:

Aman ovçu, vurma məni,

Mən bu dağın maralıyam.
Yaralıyam, yaralıyam,
Mən bu dağın maralıyam...

1978.

HÖKMDARIN TALEYI

İlyas Əfəndiyevin «Hökmdar və qızı»
faciəsinin motivləri əsasında yazılmışdır.

